

यति। तत्किमिति। अन्यत्रानागमनं भवेदपि मत्समीपेपियन्नागतः। तत्किं। एतेनान्यतः स्वस्मिन्प्रण
याधिक्यं सूचितं। तत्रापिसंकेतीकृतमंजुवंजुललताकुंजपूर्वमपितदेवसंकेतस्थलमिदानीमपितदे
वकृतं। परमरसानुभावकत्वात्। अतएवमंजुः वंजुललतावैतसलतातस्याः कुंजे आगमनस्याव
श्यकत्वेपियन्नागतः तत्र किंचित्कारणमस्तीत्यनुमीयते। तदेवाह। कामपिका मिनीमभिसृतः का
मिनीमितिपदेनतस्याः कमः पूर्णयिहवेतिगमनमावश्यकं। अथवा। तासां ग्रेऽन्यत्र गंतुं न शक्यइ
तिकलाकेलिभिर्बधुभिः सपत्नीरेव तत्सखीभिर्वा बद्धः अथवा मत्प्रीत्या व्याजात्ततो निर्गतोपि अं
घकारिणिवनोपाते किमु भ्राम्यति। एतत्स्थलालाभे कुत्रचिद्गमणे मद्प्राप्ताक्रान्तमनाः सन्मनाग
पि प्रस्थातुमग्रे चलितुं असमइति तत्रैव स्थितः किं अन्यथा आगतएवस्थादिति भावः। एवमेनेकतर्के
रनुशोचयं त्याग्राद्यां प्रथमं प्रियनिकटे प्रेषिता सखी पुनरागते त्याह। अथागतामिति। अथ तर्क
नंतरं माधवमंतरणप्रियं विना आगता सखी अथतविषादतमूकां स्वस्वामिन्यवस्थावलेक्तेन प्रियावस्था
दर्शनेन च तादृशी तां दृष्ट्वा कयाथन्यपारमितं जनार्दनं प्रियं विशंकमानायद्यपि प्रियोपि स्वविहारेण कात
रुगंतुमशक्तः क्वचिन्मार्गे स्थितः। तथापि तदज्ञानत्वात् स्वस्यात्पंतमपेक्षतत्वेनान्यथैव शंकमाना जातायतः
समाधवः बहुमणीवल्लभः अतः शंकापितादृशं प्रियमधुना जनार्दनं मम पीडाकरं दृष्ट्वेदेव तया सह
मितं विविशंकमाना आह। प्रत्यक्षरमणंकृत्वा मत्समीपमागतइति शंकां कुर्वती भावनायां तथैव चिति

तइतिविहरपितथैवदृष्टइतिभावः। वसंतरागेकतोलतदेवगीतेनवर्णयति। कापियुवतिःप्रधु
 रिपुणासहबिलसति। युवतिपदेनयौवनमदगर्वितासूचिता। सोपिमधुरिपुःमदस्यरिपुरितितन्मदहरण
 समर्थइतिसूचितं। अतयुवतिकृताएवबिलासउक्तः। प्रियस्यसहभावकश्चनेननायकस्यगोणत्वसूचितं
 तेनयथायथातस्माज्जमिलाषस्तथातथासास्वयमेवबिलसतीतिकलाकौशलंतस्याः योतितंअत्यएव
 विशेषणद्वयमुक्तंतस्याः। चपलाअधिकगुणेति। मदनशरास्यतेनचपलातरलीकृताअधिरावाअधि
 कगुणाबंधादिविशेषरूपाःयस्याःअतएवतयावशीकृतइतिभावः। कुत्रापिअधिकगुणाइतिपाठः। त
 दारमेतस्यभावात्त्यक्तुमशक्तेत्यर्थः। तद्वस्यापनांतांवर्णयति। स्मरसमरोचितंविरचितवेनेति। काम
 समरायउचितःविरचितोवेषोभूषणादिरूपः॥ शृंगारोययाभ्रमंगादिरूपोवा। ततोयुद्धेनगलितनि
 कुसुमानियेष्टः। दरःईषद्विलुलताःश्मशिताःकेशायस्याःपूर्ववद्धानांकेशानांसमरवेगेनश्मशित्वा
 तत्रग्रथितकुसुमपतनगगनतलात्पुष्पवृष्टिरिवभवतीतिभावः। अथवाद्वेद्युद्धेभयात्कंपमानाः
 ताराइवपतंतीत्यतएवाप्रेपितथैववर्णनंतद्वाह। प्रियपरिरंभेति। प्रियस्यपरिरंभेणबलितःविकारो
 यस्योःगाहश्लेषविबिधविकारोदयनरतिसमरशौर्यसूचितं। तत्सूचकमग्रिमविशेषणमाह। कुचेति ॥५१॥
 । कुचकलशोपरित्कलितोहारयस्याः। तादृशीएतेननिपरीतंव्यजितं। पुनरग्रिमावस्थामाह। विचल

दिति। विचलं तोयेः लकारे ललितः। आननचंद्रोऽस्य। कामजयेन मुखचंद्रस्य माधुर्यमविवे-
चनीयं जातमिति भावः। किंच। तस्य प्रियस्या धरपानरभसेन कृता तंद्रा ऊर्द्धनिमीलितदृष्टिर्यथा र-
सावेशेन तथा भवत्येवेति तथोक्तं। संमोहनास्त्रेण कामो मोहित इव जातः। पुनः समरवेगमाह। चंचलेति
। चंचलकुंडलाभ्यां ललितौ कपोलाय स्याद्विपरीते कुंडलास्तथात्वं भवतीति भावः। मुखरितेति। मुखी-
ता जितं जितमिति शब्दोयमानारसनाय स्याः। जघनगतिं लोलाय स्यात्तादृशी। एतेन समरकोलाहले
निरूपितः। पुनः कामजयजनिता च स्यामाह। दधितेति। तादृशे समरवेगे दधितस्य र्याद्वि लो कितं कामोजि-
त इति रसोत्सोहनवीक्षितं तेन लज्जितं हसितं च यस्याः। तत्समयोचितरसस्वभावेन ते ते धर्माः प्रकट्य भवं-
तीति भावः। पुनः कीदृशी। बहुविधेति। अनेकविधं कृजितं यस्मिन्नेवं यथा तथारतिरसेन च रसं प्रापिता
परमानंदरसमग्ना जातेति भावः। अग्निमवस्थां माह। विपुलपुलकेति। ततः विपुलः पुलको यस्या पृ-
थुः वेपथुः कयः अगोवाणी अंगः समरअंगोवाय स्याः जिते कामसमरशौर्या सामर्थ्या तथा भवतीत्य-
र्थः। ततः पुनः श्वसितेन अमजवितेन कृतानिमीलिता मुदिताक्षी। समरविश्वेगेन प्रचुरनिःश्वा-
सती। पुनः घूर्णितैव मुद्रितनयना भवतीत्यर्थः। पश्चात् पुनः विकसदनंगोपस्याः तादृशी च जाता
। पुनः शोभां वर्णयति। अमेति। अमजलभरेण सुभगं शरीरं यस्याः तादृशरसानुभवजनितरसोभा
ग्येन रमणीयमित्यर्थः। अमजलकपना कामजयेन तां यशांति निरूपिता। ततोऽग्निमव्यवस्था माह।

परिपति। उरसि प्रियोरसि परिपतिता। पुनर्गाढमाश्लिष्यस्तथैव स्थिता। अग्रे पुनः शौर्यमवलंब्य
 समरोन्मुखौ जातेत्याह। रतिरिणधौरेति। तत्रैव रससमासिर्भविष्यतीति गीतमुपसंहरतीति। श्रीजय
 देवेति। श्रीजयदेवेन अणितं यत् हरिरमितं तादृशावचतां सखीनां वा कलिकलुषं एतद्विरहजनितं प्रति
 बंधकं परिशमितं जनतु करोत्वित्यर्थः। इदानीं उच्चैरारुढचंद्रं दृष्ट्वा पुनः स्वविरहकातरतरप्रियवदनस्म
 रणेनावस्थांतरं निरूपयति। विरहपांड्विति। स्वविरहपांडुयन्मुरारिमुखं कुजंतद्वद्युतिर्यस्येत्यर्थे विद्युभन
 वेदनांतिरच्यन्ति रस्कुर्वन्नपि अयं हसस्विमेमदनव्यथात्तनोति। यतः मनोभुवः सुहृत्कांत्यायद्यपि भि
 षयिकप्रियस्नेहज्ञापनात् वेदनां समर्पयति। तथापि मन्मथसुहृत्त्वेन व्यथामपि जनयति। तादृशप्रिया
 भावेतापमेव करोतीति भावः। अथवा विरहयापांडुमुरारिमुखं कुजज्ञाने स्वविषयिकाप्रियस्यार्ति
 ज्ञानाभावतीति तथा शिष्टं मिलिष्यत्येवेति वेदनाभावोक्तः। तत्रापि मुरारिपदनरसप्रतिबंधनाशक
 त्वात्तत्सहिष्णुत्वाभावोक्तइतोपि मिलनसंभावनया तदभावोक्तः। एवं सत्यपि तां करोतीत्याश्चर्यं
 दृष्टं दृशोभावलोकनजनितपरमतोषणादोलितमिति भावः। अथवा चूं बनावुत्कलिकया तथाभ
 तांतरत्वेन्यापि हेतुरिति पुनर्विशेषणमाह। रतिपतीति। रतिपतिः कामः स एव मृगस्तरस्य काननं ता
 दृशे। स तत्र च सतीति तदवलोकने तदुदयोक्त एवेति तेनैव तथाकृतमिति व्यंजितं। किंच। अत्र चिकुर

निचयेदृष्टं तद्वयमुक्तं। एको घनचयदृष्टः। अपरो रतिपतिमृगकानन इति। तत्र घनदृष्टं ते कुरवक
स्य विद्युतदृष्टं तदुक्तः। तेन निरूपयिता दृक्शोभावलोकनेन चातकवसिपासा तरलितं प्रियाननं
रसपानाय सोलं भव लोकयतीति ध्वनितं। काननदृष्टं ते तु अस्मिन्काननं रतिपतिमृगस्तिष्ठतीति
यो मृगयाविहारी सतं मारयतीति तन्मारणार्थमेवाननस्य तरलत्वमुक्तं। यद्यप्यत्र कमेनैव कुसुम
व्याजेन वाणानि क्षिप्तानि केन तत्परवशत्वं मपि सूचितं। तथाप्यग्रे तं मारयिष्यति समरे जेष्यत्येव
ति न तथोक्तं। अतएव मृगत्वेन तस्य निर्देशः कृतः यतः सः समरभिरुरतः रतिपतिकामः स युक्तो नि
रूपितः। विमुक्ते जेतुं शक्य इति भावः। किंच। घटयतीति। सुतरां घनेन विडो स्थलरूपकुचयुग्म
ने-गमने नीलत्वं दृश्यत इति विशेषणमाह। मृगेति। मृगमदसूच्यारूपिते मकरिकापत्रादिरचनायां
चित्रिते। तादृशे अमलं मणिसरं मुक्ताहारं घटयति। अत्र लुप्तो यमाज्ञेया। किमिवा। तारकपटलमिव
गमने यथा तारकाः। शोभन्ते तथा मुक्ताहारमुक्ता अपीति भावः। किंच। गमने चंद्रोपि भवतीति विशेष
णमाह। पदनखेति। पदनखशशिभिर्भूषिते। तत्र त्वेया एक एव चंद्रः इह त्वेनेके। मुक्ताहरस्य चनायां कुच
युगस्य पदनत्वशशिभूषितत्वात्तथा तच्छोभावलोकनेन परमप्रीतः ताग्वंधरचयां क्रीडां मेव कृतवा वि
त्यवगम्यते। अन्यथा पदनखसंबंधो न तत्र संभवति। तेन मुक्ताहारस्यापि समत्वेन मालावत्स्थिति
नी किंतु विषमत्वेन वितता स्थितिः। अतएव तारकपटलदृष्टं तदुक्तः। नहि तारकपटलं मालावद्

गनेभातिअन्यामपिरचनामाह। जितविसृष्टकलइति। जितं विसृष्टकलं मृणालखंडंचतद्वृद्धोभ
 मानइत्यर्थः। तादृशेषुजयुगलेयत्करतलं तदेवनलिनीदलं यथामृणालिसंलग्नकरतलनलनीद
 ले मरकतबलयं मधुकरनिचयेमेववितरति। एतेनपूर्वसमवेगेनबलयानां स्फुटितत्वं सूचितं।
 अताएवपुनस्तद्वचनाक्रियतइतितथाकमलदलमधुकरमेडली आवृताभवतितथाशोभनइतिभा
 वः। कथंभूतेतस्मिन् हिमशीतलइति। एवं सतिबलयपरिघापनेकरकमलशोभाव लोकनेनपरभा
 तंठितः रुदयस्थापयति पुनस्तच्चुंबतीति तथात्वमनुभूतमितितथोक्तं। अन्यमप्युक्तं वा हेतुमा
 हारतिगृहजघनइति। रतिगृहरूपं यज्जघनं रतिस्तत्रस्थितामेवभवतीतितथोक्तं। तादृशजघ
 नदेशेप्रणिमयरश्मनं विकिरति प्रसारयति। कीदृशंतत्। तोरणवत्तदहसनंस्य। तोरणहसतीतिवा
 एतेनरतिगृहद्वोर तोरणमेवावलं विनीकृतमितिभावः। कथंभूतेतस्मिन् विपुलः अपघनः स्वरूपयस्य
 अतएवमनसिजस्थकनकासनइति। मनसिजस्तत्रोपविश्यविश्यसर्वान्जयतीति। राज्यासनमेव
 तदिति सूचितं। किंच। जघनं रतिगृहस्थपुरोभागं अतएवकनकासनत्वेनोक्तं। यथागृहद्वोरकनका
 शेनांतत्तिष्ठति। तथैतदपीतिभावः। तत्रपुनस्तोणवत् रश्मालंकृता तादृशराज्यवत् कामोभवतीति
 कृतवासनइतिविशेषणं। कृतं वासनं अघि वासनं येन कामराजिनेत्यर्थः। तादृशः सजेतव्यइतितस्यजये

स्रोतं गपि ज्ञापिता। अन्यामपि कौतक लीला माह। चरण किसलय इति। चरण किसलये पल्लवे प्रियेण रचि
 तं यावकस्य भरणं प्रलुप्तं करं। पूरणं बहिः अपवर्णं स्रोतं धानं जनयति। यथा यथा चरणं करोति तथा तथा च
 ण किसलयस्य स्वाभाविकानुराग भ्रममेव प्रियस्योत्पादयति। न तु स्वं पृथक्केन। तेन मुहुः करणं सूचितं। एव
 रं पूरणे भ्रमे जाते पुनः पूरणं करोति। अत एव भरणं पदं पोषणं द्योतकं दत्तं। कथमपि भ्रम निवृत्त्य संभवति स्मिन्
 हृदयो जिते सति संलभ्यत्वा तद्द्वयं पुनः पावक भरणमिति बुद्धिं जनयतीति हृदयो जित इति विशेषेण
 व्यंजितं भवति। एवं परम कौतक रसेनिरूपितः। कथं भूते चरण किसलये कमलायाः निलये गृहे। समस्तः
 श्रियः तत्रो वोपक्षिणा इति भावः। अत एव परम शोभा बलकेनेन हृदयतयो जयति ताप शांत्यर्थं। पुनः की
 दृशः नखरूपा मणिगणैः पूजिते। अथवानखैर्मणिगणैश्च तत्राश्रितं पूजितैः अन्यथा स्तेषां तत्र जन्मा
 संभवति। एवं मम कदापि भविष्यतीत्युक्तं गपि ज्ञापिता। अथवा पूर्वसखी निश्चरण किसलये रचितं तद्द्वयं
 दौतस्मिन् हृदयो जिते बहिरपवर्णं तिरोभावयुक्तं यावक भरणं जनयति। पुनर्विविध रचनायां नवीनं म
 वोत्पादयति प्रिय इति जनयतीति क्रियया व्यंजितं भवति। अन्यथा रचयतीत्येवोक्तं स्यादिति भावः। एवं
 शृंगार भूषितां कृत्वा पुनः रमयतीत्याह। रमयतीति। एवं कामपि अनिर्वचनीयां महाभाग्यवती सुदृशं
 मनदृष्टियुक्तां सुशृङ्गं अत्यंतानुरागेण तस्मिन् रमयति सति। कीदृशे तस्मिन् खलो बंचकः यथा मां बंचयि
 त्वाऽन्यागतस्तथा तामपि बंचयित्वाऽन्यत्र गमिष्यतीति तथोक्तं। तादृशश्चासौ हलधर सोदंश्च। क्रियाशक्ति

रूपत्वात्तत्सोदरत्वेन बहूनां रमणे सामर्थ्यं द्योतितं । तत्रापि हलघरपदेन नखादिदानेन तत्र स्थितकामो
 द्वेघनं कौशलं ज्ञापितं । एवं सतीह विटपोदे अफलं यथास्यात्तथा किमवसं व्यर्थमेव वासमकारवमित्यर्थः
 अफलत्वे हेतुः विरसमिति । विगतौ रसो यत्रैवं यथा तथेति क्रियाविशेषणं । अत्र वासस्तु विफलो विरस
 एव । तत्र चेन्मम गमनं भवेत्तदा कदाचिन्ममापितं मिलनं संभवेत्तदभावो व्यर्थमेवेति हेतुः सखित्वमेव वेदति
 प्रमाणयुक्तं । एवमुक्ता रेवेदनदी नासतीत् पूर्णां स्थितेति तत्तुमुपसंहरति । इह रसभ्रणन इति । इह कविषु नृपरा
 ज्ञां तादृशो यो जयदेवः तस्मिन् दुरितं खेष्टप्राप्तिं प्रतिबंधरूपेण वसतु मम कथं स्वाभिलषितं सिद्धिर्भविष्यती
 त्येवं रूपेण दुःखं भावयतुः कीदृशं तत् । कलियुगेन चरितं विषयादिवासनया तथाकृतं । तादृशमतः परं भावय
 तु । कुचिद्विश्रुतिपाठः । तदा प्रवेशं माकरो हित्यर्थः । अन्यथानाशो भविष्यतीति भावः । तत्र हेतुद्वयमाह । कृ
 तं हरिगुणगुणेन मधुरिपुपदसेवक इति । हरिगुणगोनेन सर्वपापनाश उक्तः । मधुरिपुपदसेवकत्वेन कालकृ
 तप्रतिबंधोपनिराकृतः । एवं दृष्टादृष्टप्रतिबंधाभावरूपानिष्टनिवृत्तिरुक्ता । दृष्टप्राप्तिमाह । रसभ्रणन इति र
 सात्मकलीलानामेव भ्रणनं यस्य यदेव गायति तद्रसात्मकभावरूपमेवेति मनसितदानं दानुभवरूपेष्टप्राप्ति
 र्मुक्ता । अथवा अगूढाभिसंधिना भावांतरं ध्वन्यते । तथाहि । सखीपुनः परमं खिन्नां दूनायिका वदति । हे स
 खि कलियुगचरितं उभयकलहाचरितं यदुदितं । प्रियानागनजनि तोयः खेदः सत्वयि भावयतु । तत्र हेतुः

कृतहरिगुणेन मधुरिपु पदसेवक इति । रक्त्यादिना प्रणिपातेन च तवयत्कर्तव्यं तत्कृतमेव सनेद्वयं कस्तदा
 तव दोष इति भावः । इव मे वार्थगीतानंतरं सखी प्रतिस्फुटमेवाह । नायात इति हे ससिं यदि प्रियो नायातः अनु
 गमने हेतुः । निर्दयः शठ इति । तदोहदूतित्वं किंदूयं सेदुःखिताभवसि । सतु बहु बलुभः तासामपि प्रियं कर्तव्य
 मेवेति स्वच्छंदं तत्र तत्र मते । एतेन दानीं तामपि त्यक्ताः न्यत्र गत इति सूचितं । तस्याथ मेव स्वभाव इति तव किं
 दूषणं तत्र । कित्वन्यत्पश्य सतु नागतः परंतु तत्संगमाय प्रमेदं चेत्तः स्वयमेव तत्र यास्यति । तत्र हेतुः दयितस्य
 गुणैराकृष्यमाणमिति । तस्य बहु बलुभत्वाद्बलः समतु स एवेति सोऽपि विविधगुणवानिति । अत एव तदभा
 वे स्फुटं विदीर्यमाणं इदानीं मेव तत्र संयुक्तं भवतीति स्फुटं इति वर्तमानप्रयोगः । अथ वा दयितस्य गुणैः
 र्वेन्द्रियाणां विषयरूपैः स्वरूपसंबन्धिरूपरसादिभिः च सुरादिभिरैव मनोमोनुचतिरिति तैरतथाकृतं सतः अत
 एव प्रतिक्षणं वर्द्धमानो त्वं ठजनिताया अतिस्ति स्याभरादिव स्फुटं संघातात्पृथक्पृथक् स्वयं राजा अनुचरै
 र्द्वयैः सहैव यास्यतीति त्वं पश्येति क्षणमात्रेण तथा भवतीति दशमावस्था ज्ञापिता । किंच । अत्रोऽपि भावः रक्त
 च्यते पूर्वं बहु बलुभपदकथनेन तामपि विहाय गत इति ध्वनितं । अत्रेऽपुनः यात्यक्ता तस्या अपि दृश्येवाव
 स्था जातेति तच्चेतोऽपि स्वयं प्रियं संगमाय यास्यतीत्यपि व्यंजितं भवति । भावनायां तथैव भातमिति तदुः
 खानुभवे जाते अस्या अपि परमदुःखा सहिष्णुत्वेन करुणया तदुःखविचार एव जातः । नतु स्वदुःखविचार

इति तथोक्तं । तदेव जीवनालंबनमभूदतो ग्रेतथैव वर्णनमाह । देशावरगे एकतोले । सखियोरमिता
 वनमालिनेति । हे सखिया एतावत्पर्यंतं वनमालिनारमितारमणं कारिता । वनमालिनेति पदाकीर्तिमि
 त्वेन दक्षिणनायकत्वं सूचितं । किदृशेन तेन अनिलेन तरलं यत्कुबलयंतद्वन्नयने यस्य एतेन नयनं च
 त्येन नृत्येनैव प्रसोभयित्वा पूर्वतथा कृतापश्चात्पुनरिदानीं सापितेनैव त्यक्ता सति किशलयश्च येन सानपत
 तिकिंतु मूढिता सति पतत्येवेति भावः । तपतीति पाठे तत्र किं न पति किंतु तपत्येवेति स्फुटमेव । किंच । विकसिते
 ति । विकसितं यत्सरसि जंतुं हल्लितं मुखं यस्य तेन स्मितादिशो भ्रामनो हरेण यापूर्वरमिता साधुना तदभावे
 मनसि जविशिखेन किं न स्फुटति । अपितु तदाघातेन विदीर्णं भवत्येवेति भावः । किंच । अमृतमिति । अमृतं कर्म
 धुरं अथ च मृदु जतिकोमलं तादृशं वचनं यस्य । तादृशेन पूर्वयस्या तापनिवृत्तिः कृता सैव दानीं तदभावे म
 लयजपवनेन किं न ज्वलति । अपितु भस्मसाद्भवत्येव । किंच । स्थलजलरुहवदुचिर्ययोः तादृशौ कचरणौ यस्य
 तादृशेन तत्तद्वर्धनचनया कचरणस्य र्जनानंदं प्रापिताया सा तदभावे हिमकिरणेनापिलुटितियथाग्निजाल
 यादग्धालुठति-तथेति भावः । स्थलजलरुहदृष्टेन चंद्रोदये तस्य विकासः सूचितः । तेनैव हिमकिरणाः
 मुखकरा जाता एव तेन विना तापका अभवन्तित्युक्तं । अन्यच्च । सजलजलदेति । सजलजलदानीं समुदयः ॥५५॥
 समूहः तद्वदुचिरं तनुरसं वृष्टिकरणं मुखत्वेन तापशान्तिः सूचिता । तादृशेन यपूर्वरसेन पूर्णं कृता । सा

तदभावे विरहभरेण हृदि न दलति किञ्जपितु तद्धृदयं तद्द्वारेण ज्ञातव्यमवत्येव । किञ्च । कनकशेति । कनकेन
निकषासमाकनकस्य निकषा अनर्घ्यतोद्धारिकारुचिर्यस्य तादृशं शुचि निर्मलं वसनं यस्य पीतवसनं नैव
र्थः । एतेनोद्गुरसाच्छादकत्वेन तदुद्ग्रेधकत्वं निरूपितं । तादृशेन पूर्वया संगताः सा तदभावे परिजनहस
नेन किं न श्वसिति । सर्वं सोद्वारात्रावेन कथमपि एतदर्थं प्रागते । स चान्यत्र गत इति परिजनहसनमेव प्रा
प्तमिति किं न श्वासं मुच्यति । अथवा परिजनाः सपत्नी सहचर्यः यासां भग्रे पूर्वस्वसो भाग्यगर्वणोत्तरत्यास्थि
तातासां हास्यस्य सोदुमशब्दवत्वात्तथा किं न करोति । अन्यच्च । सकलभुवनजनेति । सकलभुवनजनानां
मध्ये वर्तरुणः त्रिभुवने नैतादृशः को पीतित्रैलोक्यलक्ष्म्ये कपदेन तारुण्यं जापितं । तादृशेन पूर्वतथा रति
कृताः । इदानीं तदभावे अत्यंतकरुणायुक्तेन रसदेयेनेत्यर्थः । रूजं कामरोगपीडान्वहति किंतु बहत्येव ।
यदि पूर्णो रसो दत्तो भवेत्तदा रोगशान्तिर्भवत्वे तददाने तथारोगं बहत्येवेति भावः । एवं रतिपर्यं तोमव
स्थानिरूप्य बहुवदत्र भस्मेन मामपि कदाचिन्मिलिष्यतीत्याशयाच्चिंतामग्नास्थितेति गीतमुपसंहरति ।
श्रीजयदेवति । अनेन श्रीजयदेवभणितवचनेन हरिरपि हृदयं प्रविशतु श्रेष्ठं नामित्यर्थः । एवं राधास्त
नुगीतेन हरिः दुःखहर्ता सन हृदयं राधाया हृदयं प्रविशतु । आश्लेषं करोत्वत्यर्थं पि व्यञ्जितः । एवं क्षणा
नंतरं बहिः संवेदने पुनरतिदैव्येन मारकान् प्रति प्रार्थयति । मनो भवेति । हे मनो भवानं दनः मनोभवस्य का

मस्थानंदवर्द्धन हेचंदनानिल गतेनेदानीं तापकत्वान्सममश्रावुः तदानंदवर्द्धकत्वेनत्वमपितथैवप्रतिकू-
 लः तस्मात्त्वमसीदप्रसन्नोभवनेन्वहं दक्षिणः कथं प्रतिकूल उच्यते । तत्राह । हे दक्षिण यद्यपि दक्षिणोसि
 तथापि मनो भवत्येवमममुवा मखेति तव प्रसादः प्रार्थ्यते वामतां मुंचेति दक्षिणस्य वामता लोकेन सं-
 भवति । यदि न मुंचसित दामम प्राणहरो भविष्यसीति निश्चितं । त्वंतु जगतां प्राणरूपः तादृशोपि प्राणानां ह-
 त्तचित्तदाक्षणं क्षणमात्रं माघवंपुरः अग्रे निधाय तथा भवेति प्रसादं प्रार्थना । प्राणहरणेन काचिञ्चिन्तामा-
 घवलोकनात्पूर्वमेव तद्धरणमसत्त्वं ममेति क्षणमात्रं तत्कारयित्वा मुखेन हरेति भावः । अथवा यदि वामतां
 न मुंचसित दक्षणं माघवं संतं पुरो विधाय वसंतानुगतः स नममप्राणहरो भविष्यसि पूर्ववसंत एव प्रा-
 णबाधाकारः तत्र पुनस्त्वं सहाये जातस्तदा प्राणहर्ता त्वमेव जात इति भावः । एवं मनिलं प्रार्थयित्वा काम-
 स्य प्रतिकूलता माह । रिपुरिवेति । अदये निदयेयस्मिन्मनोगते सति संकेतितागमनोपिमदात्तिमिबिचार्य
 न्यत्र गत इति कृतिसहिते स्मरणं गते सति अयं सखी संवासः रिपुरिवश्राचुर्यथा वंचयित्वा मारयति तथेताभिः
 कृतमिति स तथा हि मानिलः शिखीव जातः सुधारश्चिप्रपि विषमिव मांदुनाति व्यथयति । सर्वं विपरीतं
 जातं प्रियाः शत्रवो जाताः हिमं वन्हिः सुधा विषमिति । यन्स्मरणे निश्चितं प्रतिकूलं भवति तस्मिन्नेव पुनः ह-
 दयं बलते अग्निलाषं करोति तत्रापि बलान् कृतेपि विस्मरणे पुनः स्मरणे मेव भवतीति भावः । ततः कुल-

यदृशां कामः वामः नि काममस्य तं निरकुशश्चाप्रतिकूलत्वाद्दुःखदाने स्वच्छंदचरिः। अथवा। यतो दुःखमनु
भूयते तत्रैव पुनः प्रेनेशयतीति भावः। जनेनास्य निग्रहं कर्त्तुं कपि नास्तीति ज्ञापितं। अतः परं सर्वेषां दुःखद
त्वेन सर्वत्रोपेक्षां कृत्वा यमुनां प्रार्थयति। बाधामिति हेमं लयानि लबाधां विधेहि कुरु त्वं बाधायां यावान्य
राक्रमः कर्त्तव्यस्तावत् सर्वं कुरु मया तस्योदव्यमेव। पंचबाणहे कामप्राणान् ग्रहाण किमपरं कर्त्तव्यं भवि
ष्यति। प्रियमिलनव्यतिरेकेण ग्रहाश्च मस्य क्त एवेति न पुनः ग्रहानाश्रयिष्ये। मूर्ध्नि प्राणहरणे प्रिय एव सं
गता भवामिति तत्प्रार्थना क्रियत इति भावः। हे कृतांत भगिनि। कृतांतस्तु प्राणहरणे उद्यतः तस्य त्वं भवि
नि भवसीति प्राणहरण एवोद्यता भविष्यासि वाकालिं दी भविष्यसीति। ते किं कर्त्तव्यमिति प्रश्नः। यदि त
दूगिनी तदा क्षमान स भवति। यदि च कलिंदपुत्री तदा शांतिरुचिता परं त्विदानीं शांता बहसीति कालिं द्ये वा
सीति ज्ञायते। तदा क्षमया करुण स्वभाव रूपया शांत्या तं रं गैर्ममं गानि सिंच। तेन से केन देहदाहः श्वाभ्य
तु एतेन त्वं सदा कलिंदपुत्री त्वेनास्मत्कलहं खंडनेन प्रिय प्रापिका भवसीति दूदानीमपि प्रिय संगमं का
रयित्वा पश्चाज्जलक्रीडायां तरंगसे केन तापशांतिं कुर्विति गूढाभि संधिर्ज्ञापितः। एवं दैन्ये जने श्रीकृष्णः
प्रकटो जात इति लीला सहितः प्रियस्त्वं रक्षस्विति काचिकुं जांतेरपठवतीत्याह। प्रातरिति। प्रातः सम
ये नीलं नीचो लं यथा। संप्रभेण प्रेम्णा वा प्रिया वसनमेव परिहितं। अच्युतं उद्धुरसात्मकं बिलोक्तराधा

उरः संवीनं पीतांशुकं यस्य प्रियवसनं प्रियया परिहितमिति तादृशं उरो वीक्ष्य किमिदं कृतमिति च कितं य
 थास्यात्तथा सखीमउलेखैरं परस्परं हसतिसतिनयनयोरंचलंब्रीडाचंचलं यथास्यात्तथाराधानेन आघात
 सम्यक्कृतमिति कटाक्षपातं कृत्वा स्मेरस्मेरमुखः आदेरवीक्षेत्येत्यंतं हसन्मुख इत्यर्थः । अथवा प्रियक
 टाक्षपातसूचनेन राघामुखे स्मितं जातं तद्वीक्ष्य प्रियस्यापि स्मितमभूदिति स्मेरस्मेरमुख इत्युक्तं । एवं
 परस्परं स्मितं कृतमिति सूचितं । तादृशो यमिति प्रत्यक्षमागत इति नंदात्मजः नंदगृहे एतदर्थमेवाविष्क
 तः जगदानंदाय अस्मदृशं सखीनामानंदायास्त्विति आशीर्वादेन प्रियागमनप्रस्तावना कृता ॥ ॥ इति
 श्रीगीतगोविंदटीकायां गूढार्थदीपिकायां विप्रलब्धावर्णने नागरनारायणो नाम सत्पमसर्गः ॥ ॥ ५७ ॥
 नागरपदेन दक्षिणनायकत्वं निरूपितं । नारायणपदेन राधाध्यानपरता तदन्यत्र विरागश्चाज्ञापितः । अ
 थागतं प्रियमवलोक्य पूर्वोक्तान्यसंगमशंकया भावनायां तल्लक्षणसहित एव दृष्ट इति बहिरापितथैव भा
 त इत्यसूयया तथैवोक्तवतीत्याह । अथ कथमपीति । अथेति भिन्नप्रक्रमः । कथमपि बहुविधोपचारेण
 विविधकष्टेन वा यामिनीं विनीय गमयित्वा स्मरवोरैर्जर्जरितापिसाराघाप्रभाते आगत्यानुनयेन ॥५७॥
 विनियं उपराद्यक्षमापनरूपं वदंतं पुनरप्ये प्रणतं प्रियं साम्यसूयं यथास्यात्तथा आह गीतेन वदती
 स्म । तदाह । कैरवरगेयति ताले । हरिहरियाहिमाघवयाहिकेशेवति । हरिहरिति रवेद । पूर्वविशंकमा

नारमितं कथापीत्युक्तत्वात्तथाभावनयेव पूर्वगानं । अतः परमाग्नेनेपि स्वं डिताभावेनैव भावनं जातेति तत्
 धैवगानं करोतीति सर्वसुस्थं । तथा हि हेमाघवद्वत्प्रियाप्रियतत्रैव या हि । यत्र तव प्रियत्वं तत्रैव गच्छेत्स्थः
 ननु किमेतदुच्यते मयानकुत्राथ न्यत्रमितं तत्राह । हे केदावः शिथिलकेशसौंदर्ययुक्तस्फुटभेददृश्यते रतिस
 मरेवगेनैव तथा संभवात् । तत्तस्मान्ममयाग्रे कैतववादं कपदवाक्यमावद । सत्यं वदसि चेत्त्वे दोन जाय
 ते । लक्षणां फुटत्वे पि च न्नमन्यसे तदा मनसि क्षोभो भवति मावेदिति प्राप्यते । किंच । तत्समीपाग्नेनेव ता
 पशान्तिर्न भविष्यति मनस्तत्र संलभ्यत्वात् । अतस्तामेवानुसरहे सससीरुहलोचनतादृग्यतिघारणेन
 तत्संबन्धनरागोपिलक्ष्यते । ननु यदनुसरणमुच्यते सा कामयान ज्ञायते तत्राह । यातव हरति विषयादमिति ।
 हरतीति वर्तमानप्रयोगेनेदानीमपि तस्मरणेनैव विषादाभावः सूच्यते । अतएव लोचनयोरपितथा वि
 कासः अतो यथा विषादनिवृत्तिस्तत्रैव गमनमुचितमत्र तु व्यर्थमेवागतमिति भावः । किंच । अन्यान्यपिलक्ष
 णान्याह । रजनिजागरजनि तेति । सरसीरुहलोचने तिसंबोधनमात्रापि ज्ञेयं । हे सरसीरुहलोचन । रजन्यां ज
 नितो योगुरुजागरः गुरुपदेन स्वस्थ निद्राभिघोषे पितदधीनत्वेन जागरो जात इति सूचितं । तेन यो रागः
 आरुक्तातेन कषायितं पुंउरीकसदृशमपि कोकनदं भ्रमं जनयति । पुनः कीदृशं । अलसनिमेषं दूषित
 सहितः निमेषो यस्य एतेन प्रातरीषदिकसतश्च दशमुक्तं । तादृशं तवनयनं स्फुटप्रकटीभूतं अनुरागं

द्विषयकं स्नेहमेव बहति । जागरजनि तोयं नरागः किंतु तत्संबन्धं नुराग एव प्रकटः कीदृशं अनुरागं उदितः
 रसाभिनिवेशो येन तथा सेह्यर्थः येन कृत्वा तत्र रसाभिनिवेशो जातः स एवायं प्रकट इति भावः । अथवा
 उदितो यो रसः तथा सह तत्रैवाभिनिवेशो यस्येति नयन विशेषणं । एतेनाद्यापि पूर्वानुभूतरसाभिनिवेश
 एव धूणित्वान्नयेन दृश्यते इति कैतव वाक्यादिना न गुप्तं भवतीति ज्ञापितं । अन्यच्च । कज्जलेति । कज्जलेन म
 लिनं द्यामेयं विलोचनेन मलिनपदेन तादृशो भावोऽपि ज्ञापितः । तथापि तत्र यच्चुवनं तेन विरचितं नीलिमरू
 पं यस्य । यद्यपि अरुणं तत्तथापि तादृशं रूपं प्राप्य मिति मलिनसंगेन निर्मलस्यापि माह्वं लभ्यमिति
 भावः कदाचित् । तादृशं तव दृशनवसनं अधरेः हे कृष्णते तनोरनुरूपं तनोति । सर्वगोदयामत्वेनाद्य
 रमात्रस्य तथा ह्वेतन्वावै सादृश्यं स्थितं सांप्रतं तस्यापि श्यामत्वेन तदनुरूपं जातमिति तामसाभिसोर
 तव सर्वमुपपन्नमेवाशूदिति भावो व्यंजितः । अन्यदपि लक्षणं वर्णयति । वपुरनुहरतीति । स्मरसंगेश
 तस्वरनस्वरसुतं तस्येस्त्रायस्मिन् तादृशं तव वपुः । मरकतशकले हरिणमणिखंडे कलितारचिता ॥५८॥
 या कलधौतस्य सुवर्णस्य लिपिः तस्याः रतिजयस्य लेखं पत्रं अनुहरतीवा इमानि नक्षतानि न भवति किं स्व
 तु मरकतशकले सुवर्णाक्षरलिखितरतिजयपत्रमेव स्फुटतरमिति भावः । किंच । चरणकर्मलेति ।
 प्रियायाः चरणकर्मलात् लगत यदलक्तकयावकं तेन सिक्तं । बंध विशेषेण मज्जितेन सात्विकभाव

जेनवाखेदजलेनतत्रसलभप्रमितितथोक्तं। खेदजलस्य बाहुल्याद्वलदित्युक्तं। अतएवसेकउक्तः। पुनरुदारंतस्यैक
 जनितानुरागेणपुनरुक्तंयोल्लसितमंकुरितमितिभावः। तादृशंतवहृदयंबहिर्मेदनदुमस्यनवकिसलयरूपंपरिवा
 रमिबदशीयति। हृदयेजलक्तरागोयंनभवति किंतुकामदुमस्यपरिवाररूपाणि किशलयान्येबोल्लसितानीतिभावः
 पूर्वमंकुरमात्रंनृक्षस्यस्थितमिदानींफलपर्यंतंजातमित्यलक्तकचिन्हेनज्ञायते। अथवामदनदुमस्यकिशलय
 यपरिवारंघनुःशरादिरूपमांदशीयति। एतद्वज्ञेनकामोमांमार्गणैः प्रहरतीतितथोक्तं। पूर्वमन्यत्रगतइति
 संदेहेनांकुरमात्रंस्थितमध्येतद्वज्ञेनैनसकामः पक्ष्मिस्तोजातइतिद्रुमत्वेननिरूपितः। अन्यदप्याश्चर्यमा
 हादज्ञानपदमिति। भवदघोरगतं प्रात्संदशनस्यपदंक्षतं। गाढत्वेनक्षतकरणेतस्यस्थानमेवजातमितिक्ष
 तपदमित्युक्तं। तादृशंतन्ममेतसिखेदंजनयति। सतंतवपीडाममेत्याश्चर्यं। एतेनखस्यैक्यंज्ञापितं।
 ननुयथा तवमयासहैक्यंतथा ममापि त्वयासहेतिचेत्तत्राह। कथयमीति। एतत्तववपुर्धुनापिकथमभेदं
 ययति। ममतुतवक्षतजनितपीडयात्वयासहैक्यंस्फुटमेवामत्पीडातवनास्तीति। एतद्वमुःएतदितिपरिदृश्य
 मानंलक्षणसहितं। तवचेन्मत्पीडाभवेत्तदा एतानिलक्षणानिवपुषिनभवेयुः। अतएवद्वयुःमयासहाभेद
 कथंकथयति। अपितुनकथयतीत्यर्थः। अतएवाधुनापीत्युक्तंपूर्वकदाविश्यांदेहोपिभवेत्। अतःपरंलक्षण
 दर्शनानंतरंकथंकथयतीतितववपुरेवभेदंसूचयतीतिभावः। अन्योपीतवैक्याभावेहेतुर्दृश्येतदाह। बहि

रिवेति हे कृष्ण यथा तव रूपं बहिर्मीलितं तदृश्यते तथा मनोऽपि तव भविष्यतीति नूनं निश्चयः । अ-
 न्यथा जनकं च वचयसे तत्राप्यनुगतं तव वाग्बिश्वासेनानुसृतं । अयं साधुरिव दत्ति चेत्सत्यमे-
 व भविष्यतीति विश्वासः । अन्यथा कारणं वचनैव ककृतेति ज्ञानं भवति । वचनं तु मनो धर्म इति त-
 स्यापि मालिन्यं निश्चीयते । समर्थस्य वचनाप्युचितानुदुःखितस्य । न दाह । असमंती । अस-
 शरज्वरेण दूनदुखितं । तादृश्यं चेद्वचयसितदा बाह्याभ्यंतरं मलिनमेवेति निश्चयः । निर्मलत्वा-
 भावे निर्दयतापि व्यंजितेति तामेवे स्फुटयति । भ्रमतीति । भवानत्र वने अबलीकबलाय भ्रमति तत्कि-
 मत्र विचित्रं करोति नवीनत्वेनाश्चर्यं करोति किंतु न करोतीत्यर्थः । यतः पूतनिकैव तव बधू बध निर्दय-
 बालचरित्रं कथयति । सा बधू रूपेणैवागता बाल्यपि तव निर्दयत्वज्ञानेन तथारूपेण प्रविष्टा । तादृश्य-
 पि महाक्रूरतवाग्नेरुत्पैव जातेति ज्ञापनाय कप्रत्ययांतं तन्नामोक्तं । एवं बाल्यपि तव निर्दयत्वभा-
 वः । इदानीं तु त्वं समर्थः वयमबलाः बलरहिताः तर्हि अस्मत्कबलकरणं न चित्रमिति भावः । एवम-
 त्तिदुःखेन मूर्च्छां प्रापिते तव नृणां स्थितेति गीतमुपसंहरति । श्रीजयदेवेति । हे विबुधाः समस्तोप-
 चारज्ञानवत्यः सख्यः श्रीजयदेवमणितं रतिवंचिताया खंडितयुवतिः राघातस्या विलापं शृणु-
 तं श्रुत्वा तदुपचारं कुरुतेति भावः । कीदृश विलापं । सुधामधुरं सुधातापि मधुरं प्रियस्येत्यर्थः । पुनः

कीदृशं। विबुधालयतो दुरापं स्वर्गवत्पलोकवैकुण्ठस्थानामपि दुरापं। दुःप्राप्यं। यस्य विलापस्यै
 वंदुर्लभता सुधातोपि मधुरत्वं तस्याः प्रियवचनानां तथापि किं वाच्यमिति भावः। अथवा
 हे विबुधाः श्रातारः शृणुत। ननु विलापश्रवणे किमर्थं प्रेरणामिति चेत् तत्स्वरूपं निरूपयति वि
 शेषणेन। सुधामधुरं विबुधालयतोपि दुरापमिति। तेन कर्मज्ञानविहितभक्तिभिर्दुःप्राप्यमि
 त्युक्तं। एतेन विलापस्य रसामकत्वं ज्ञापितं। अतः परं पुनर्बहिः सर्वदेन सत्युपायं भोपि निर
 पक्षजातित्याह। पद्येन। तदेवमिति। हे कितवधूर्त्तवदं इति मितिको घनप्रत्यक्षमंगुल्यानि
 दिष्टं हृदयं पश्यंत्याः कीदृशं तत् प्रियायाः पादात्तलेन दुरितं अत एवारुणछायं च तत्
 हृदयं चेति समस्तं पदं तादृशं बहिः प्रसरन् अनुरागोद्यममादशयितुमेव तथा कृतं तादृशं पश्यंत्याः
 मम अद्य प्रख्यातः प्रणयभरः आवयोः प्रणयभरः सर्वाधिक्येन सर्वत्र प्रसिद्धः। तादृशस्याद्यभंगे जा
 त इति तेन कृत्वा इदानीं तदालोकस्तव दर्शनं लज्जाजनयति। मम तव दर्शनैरुज्जाभवतीति भावः।
 एतादृशप्रणयभंगं कृतायुनः तद्वृक्षानि पुरः कृत्य निःशंककथं तिष्ठति मया तु प्रणयभंगे जाते तद
 ग्रस्यातुं लज्जया न शक्यते जननकथं स्थीयत इति चित्रं। किंच। तादृश्यप्रणयस्य भंगे जात इति श्लोक
 करणादपि लज्जाजनयति। यस्मिन् लज्जाकरणमपेक्षितं तस्य तु नारत्येव मया किमर्थं श्लोकः कर्तव्य इ

तिचित्रं तस्य संकोचश्चेत् शोकः पोषकः असंकोचे व्यर्थ इति लज्जामेव जनयतीति भावः । एवं
 कलेहेन महाशोकसागरे मज्जंती इति कर्त्तव्यता मूढेव स्तिता । तत्समये काचिन्सखीकुंजो तरेणिक
 स्मात्पतिवतीत्याहुः । अंतमेहिनेति । कंसरिपोर्वंशीरवः वः श्रयांसि व्यपोहयतु विशेषणप्राप
 यत्वित्यर्थः । कथं भूतो वंशीरवः कुरंगीदृशां अंतमोहनं श्रवणमात्रेण कुरंगीणं यथांतमेहिनं रसा
 नुभवकरणं तथैतासामपीति भावः । पुनः मौलिघूर्णनं अर्थरसानुभवेन तथा संपादनं । पुनः मेपथ्ये
 रचनायां मिलनं दारपुष्पस्य विस्त्रसने श्रवणमात्रेण देहाद्यनुसंधाभावादह्वरचनायामेव विस्त्रस
 नं भवतीति तथोक्तं । पुनस्तद्धाकर्षणं स्तब्धानां मानवतीनां कर्षणं मानं त्याजित्वा प्रियाधीनक
 त्रत्वं दृष्टोदृष्येन दृष्येण । गानसमया लोकेन दृष्टेर्वाहर्षणं । एतावत्कार्यकरणे महामंत्रः सिद्धमंत्रः वि
 नैवसाधनं तत्क्षणमेव सर्वसंपाकः । ननु कामिनीनां स्वाभाविकतरलचित्तत्वान्न तथा संपादनं किंचि
 त् । तत्राहा दृष्यदिति । दृष्यं तोये दानवाः बलिष्ठाः तैर्द्रव्यमानानां सर्वदा प्रथेन कंयमानानां दिविष
 दां दुर्वीरदुस्वापदां शंकरः तेषां दानवभयजनितदुःस्वापदं विस्मरयित्वा स्वस्वपानं दानुभाबकः ॥६०॥
 दुर्वीरदुःस्वस्यपि विस्मरणेन महासामर्थ्यं द्योतितं । अथवा । गूढाभिसंघिना किंचिद्रहस्यं व्यंजय
 ति किंसशब्देन मारकत्वाद्विरहावज्ञेयः तस्य रिपोः श्रीकृष्णस्य वंशीरवः वः श्रयांसि व्यपोहयतु

कीदृशः कुरंगीदृशो विरहभुजंगमदृष्टानामिति शेषः। कंसपदार्थानुरोधादत्रापितथावंगतव्यं। ता
 दृशीनां तद्विषयेगेनांतर्भाहिनं मूर्खमभवति तेनांतःकरणानुसंधानाभावः सूचितः ततो मौलिघू
 र्णनंतद्वरथायां भवतीति सकलेंद्रियाणामनुसंधानं सूचितं। तादृशदृशायां कर्णीदिषु मिलनयो
 मदारः तस्य चिस्त्रसंभवातीति शरीराननुसंधानं प्रदर्शितं। पश्चान्तं भोजनीभावः अंतिभावस्था
 सूचकः एतेषां सर्वेषां मारकघर्माणां विरेहपि संभवात्तन्नाम्यमुक्तं। तेषामाकर्षणदूरीकरणे प्रिय
 प्राकट्येन दृष्टिर्हर्षणे च महामंत्रः सिद्धमंत्रः। यथा भुजंगदेशे मंत्रवादिनामंत्रपठनेन ते दोषानि
 राक्रियंते तथा जनेनापि वंशीरबकूजनेनैते दोषानिरस्यंत इति भावः तासां तदाकर्णनेन तत्वनुसंधा
 नात्तत्संकेतमग्नेन प्रियसंगमो भवतीति जीवनदातृत्वं सूचितं। अतएव तज्जायकदृष्टिर्हर्ष
 णवदमुक्तं। दृष्टस्य दृष्टिर्विषया भवति तस्याहर्षत्वकथनात् प्रथमं मंत्रश्रवणेन दृष्टेरेवोन्मी
 लने जायते पश्चादन्येषां अनुसंधानं भवति। तथारवश्रवणेनापि दृष्टेरेवानुसंधानं पूर्वपश्चाद
 न्येषामिति सूचितं। पुनः कीदृशः दृष्ट्यनुरोधोदानवः दुःखदत्वेन कामः कीदृशो योगिन्यो विरहिण्यः
 तासां दुरवाराणां दुर्वापदां अन्येन निवारयितुमशक्यत्वादुर्वारपदं। तादृशानां भ्रंशः भ्रंशक इत्य
 र्थः। तादृशरवश्रवणे तत्संकेतागमेन प्रियसंगमेन तया भवतीति भावः। एवं श्रीराधाविरहा

तिनिराकरणोद्यतस्य श्रीकृष्णस्य संकेतितसंकेतागमनप्रस्तावनाकृता। अतः परं सर्गसमाप्तिः ॥ ॥
 इति श्रीगीतगोविंदटीकायां गूढार्थदीपिकायां विलक्षणलक्ष्मीपतिनामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ॥
 मया सर्वा विहाय केवलमेतदर्थमेवागतमित्यनुयाकिमुच्यत इति विलक्षणताविस्मयान्विता श्रीकृष्ण
 सेतितथोक्तसर्गः। अतएवलक्ष्मीपदमुक्तं तादृशोपितथा ॥ गत इति ज्ञापनाया एवं भ्रमेण विषादविषं
 तां वीक्ष्य अग्रे स्थितं श्रीकृष्णं च दृष्ट्वा कविः सखीश्रीराधां प्रतीवदति। तामन्मथेति। अथेत्युपाकल्पना
 तं मन्मथेन खिन्नां खेदं प्रापितारतिरसेन मन्मथां विदीर्णं अतएव विषादसंयन्नापश्चादनुचिततां ज
 न्यसंबंधजनितं हरिचरितयया। अतः कलहांतरिता जाता तादृशीं रूहः एव ते उवाच। उक्तवती गुण
 रीरगेयति ताले। माधवे माकुरु मानिनि मानमय इति। हे मानिनि अये इति हितेन संबोधनं। त्वं मानं मा
 कुरु। येतोयं माधवं मालक्ष्मीरूपात्त्वमेव तस्याधवः त्वदेकप्रिय इत्यर्थः। तादृशो मानेनोचितः। अ
 थवा। बहुप्रियोपि त्वदेकजीवन इति सर्वा विहाय त्वदर्थमागत इति सनकर्तव्य इति भावः। अथवा। गाढभा
 नेन बहुप्रियत्वात्कदाचिदन्यत्र गच्छतदा सर्वविफलं भविष्यतीत्याशयेनापि माधवे मानं माकर्वित्युक्तं ॥६१॥
 अथवा। अय इति माधवविशेषणं तदाऽयं शुभावह रूपेत्वमेतावदावनायां कल्ययित्वा दोषारोपक
 करोपि ननु तस्मिन्कश्चिन्नदोषोस्तीति ज्ञापितं। मनाकरणहेतुमाहा हरिरिति। हे सखि मधुसंबंधिपत्वेन

वहति सुतीति शेषः। अथवा। भवनस्यैव विशेषणं। तादृशसमये चेद्भवने स्वयं हरि रभिसरति तदा
किमपरमधिकसुखं। अतः परमधिकं सुखं किमस्तीति त्वमेव विचारया। अन्यसमयेपि यं वि
ना स्थातुमशक्तिं पुनर्वसंते तत्रापि त्रिविधपवने तत्र पुनः स्वैरप्रियश्चेत्तादागच्छति तदामान
करणे कारीतिरिति दुर्दानीं वाञ्छितसमय इति स न कर्तव्य इति भावः। भुवन इति पाठे त्रैलोक्ये कि
मपरमधिकसुखमित्यर्थः। किंच। इदानीं फलभोगकाल इत्याह। तालफलादपीति। तालफलादपि गुरु
कुचकलशं किमु विफलीकुरेष फलं लुभोग्यमेव मानेन तस्य विफलीकरणे नोचितं। ननु एवं कठोरस्य
शसि ह्यत्वं भविष्यति तत्राह। अतिरससमिति। अत्यंतरसरहितं। कठोरत्वेऽपि रस्यैवानुभावकमिति भा
वः। तादृशकुचकलशं किमु विफलीकुरुषे प्रियकरस्पर्शविना तस्य विफलत्वं मेव। इदं फलं तद्भोग्यमेवेति क
रगृहणं विना न भोगः कर्तुं शक्यत इति विफलत्वमुक्तं। कुचयोः फलत्वं कलशरूपत्वं चात्रोक्तं प्रियमिल
ने शकुनार्थमुभयसमयेपेक्षितमित्युभयरूपत्वं निरूपितं। अनेन विद्यात्रायेतदर्थमेवोभयरूपत्वं रवि
तत्त्वं किमेतत्तन्विः फलंकुरुष इति भावोऽपि व्यंजितः। किंच। विफलीकरणे सुखं द्विषादं माकुर्वित्याह। कि
मितीति। विफलासतीयत्वं रोदिषितत्वं व्यर्थमेव। यदिदुःखतदामानं माकुरु। किमेवंकरणे हास्यं कार
यसीत्याह। विहसतीति। तच्च त्वदीये बभूवती सभात्वां विहसती किमेवं विकलजातेयं यतो निः कारणं

प्रियमुपालभते । तबसरख्योपिसकलाः नानुर्यकलासहिताः त्वं विफलेति स्वस्य महान्वेदः सूचितः । यु
 वतिपदेनान्यैः स्थिरः सपत्न्यो वाज्ञेयाः । ननु पालं भने हेतुर्दश्यत इति चेन्न स्याह । कतीति । कतिवारमे
 कवारमिदं कथितमपि तु कथितमेव तदप्यनुपदमिदानीमेव शीघ्रं कथितं । तत्किमित्याकांक्षायामाह ।
 मापरिहरेति । अतिशय रुचिरमिति निदिष्टत्वादुपालं भने हेतुभावः उक्तः । तादृशीमिति मनोहरं हरिं पापीरह
 रिमात्यजेत्यर्थः । अत्यंतमपूर्वतरपरमकाष्ठापन्नसौंदर्ययुक्तं वस्तु हस्तगतं चेत्कश्चित्परिहाति । तत्त्व
 याकृतमिति तवैव दोषननु प्रियस्य स तु सर्वाविहाय त्वामेवागत इति । तबपरिहारेऽन्यत्र गमने पितस्य
 न दोषः । यतोयं हरिः सर्वदुःखहर्ता सर्वासां तदूरीकर्तव्यमेवेति भावः । अतः परमपियद्वचनं मानयेत्याह ।
 सजलनलिनदलेति । सजेरुपदेन तत्कारावचितत्वं ज्ञापितं तादृशैर्नलिनदलेः स्वहस्तेनैव विरचिते श
 येन स्थितमिति शेषेन त्वन्मार्गमवलोकयं स्तिष्ठतीति सूचितं । तादृशं हरिं त्वमेव लोकय । परमसौंदर्य
 निधानं दृष्ट्वा नयनसफल्यः किंवृथा मानेनेति भावः क्वचिन्मृदुनलिनोदलशीतलशयन इति पाठः । एवं क
 थेनेषिखेदमेव दृष्ट्वा पुनर्वदति । जनयसीति । मनसि गुरुखेदं किमिति जनयसि त्वं वृथा शंकायां खेदस्य
 सादयसि खेदे हेतुर्नास्त्येवेति जनयसीत्युक्तं । ततो मम वचनं शृणु । कीदृशं वचनं । अनौहितपदेमिति
 नईहितः भेदः उभयोश्चित् भेदः प्रीतिभेदो वा येन तादृशं मया द्वचनं उच्यते मुहुर्मुहुस्तद्युवयोर्यथा म
 नोभंगः प्रेमभंगो वा न भवेत्तदर्थमिति मद्बचने कृतं युवयोः प्रीतिः स्थास्यति नोचद्वाद्मानेनेदानीं प्रीति

भ्रमाभविष्यतीतिभावः। किंचमयेवदृशंभेदरहितउच्यतेअन्यस्यावचनमेवभूतंसर्वथाभेदानुत्पादकंन
 भविष्यतिकितुभेदोपादकमेवेतिवचनविशेषणेनव्यज्यतेअतोमद्वचनमाननीयमित्याह॥ ॥हरिरे
 तिहरिःउपयानुतवसमीपेआयानुआगमनानंतरंहरित्वस्वभावात्तद्वदनमाधुर्यविलोकनेनदुःखस्व
 यमेवगमिष्यतीतिसरवीहृदयं। आगतःपुनर्मधुरंबहुबदतु। तद्वचनामृतेपीततद्रसास्वादालुनस्त
 एवगमिष्यतीतिभावः। किंच। व्यर्थहृदयंविधुरंकरोषितक्लिमितिप्रयोजनंविनोभयोरपिहृदयंतथा
 जातंतंविनातवत्वांविनातस्येत्यर्थः। एवंसरवीवचनंश्रुत्वाअर्द्धांगीकारेणैवतूष्णींस्थितेतिगीतमुपसंह
 रति। श्रीजयेदेवेति। श्रीजयेदेवस्येदंभणितंअतिललितंश्रवणेमनोहरंपुनर्हरैःचरितंआचरितंचेनतादृशं
 रसिकजनंभगवद्भावसहितंजनंसुखयतु। एतच्छ्रवणेनातरस्तद्भावोदयेतदनुभवसुखंप्रापयत्वितिभा
 वः। एवंसतिभावांतरमपिरुच्यते। तदाह। अतिललितसरवीवचनश्रवणेनरसिकजनमानश्रेयव्याप्सर
 सहृदयाराधासुखतुयतोहरिचरितंहृश्चरितंकीलारूपंयत्रतादृशमित्यपिध्वनितं। ततःसरवीजेनदयिता
 कारणायाद्येतसीतिकिंचिस्मितंकृत्वासष्टकुरिबंधंनिषेधमुखींप्रतिपुनःसरवीवदति। सिग्धेयपुरुषेति
 हेविपरीतकारिणिःतवतद्वक्तंयद्यीखंडस्यचर्चाआलेपःविषंशीतांशुःतपनःहिमंहुतबहःक्रीडामुदः
 पूर्वमनुभूतास्ताएवेदानींयातनारूपाजाताःयतस्त्वंविपरीतंकरोषिततस्तवापिबिपरीतंभवतिसुखदाअ
 पिदुःखजाताइतिभावः। तदेवविपरीतकारीत्वा माह। सिग्धेप्रियेत्वंपुरुषाक्रसितादृशकूरत्वंनोचितंपुनः

प्रणमतितस्मिन् त्वस्तस्यासिबोविनयं करोति तत्र त्वस्तानशोभा करोति तथा त्वमेव । यच्च पुनः रागिणि अनु
 रागवतितस्मिन् त्वंद्वेषस्थासि सच त्वयि अनुरागं प्रकटयति त्वंद्वेषं प्रकरीकरोषि । सच त्वयि संमुखः त्वं मुखो
 भवसि इति संबंधयुक्तमेव । तव विपरीतकृते संबंधविपरीतमेव । भवतीति भावः । किंच विपरीतपदव्यंजितमर्थ
 माह विपरीतकरणं नुरतिसमये युक्तं तदभावे अयुक्तमेवेति ज्ञापनाय तत्सामयिकं विपरीतत्वमुच्येतेसि
 ग्धे प्रिये त्वं पुरुषा भवस्मि विपरीते परमशौर्ये रतिसमरे कौर्ये मुचितमिति तथा पुनः प्रणमति शयनस्थि
 ते अथवा दैन्येन चाटुकुर्वति तस्मिन् त्वं स्तस्यासि प्रगल्भतया रतिकारिणासीति तथोक्तं । पुनरागिणिरति
 समरशौर्यं रागवति प्रिये द्वेषस्थासि तज्जया कांक्षा सहितासि पुनस्तस्मिन् नु मुखे त्वं विमुखतां यातासि
 कामजयानंतरं लज्जया विमुखत्वमेव प्राप्नोषीति तथा त्वमुक्तं । एतत्सर्वं भाव्यर्थत्वेन यद्यपि निरूपितं त
 थापि वर्तमानसामीप्ये वर्तमानबद्धेति वर्तमानप्रयोगेनोक्तमिति भावः । एवं कथनेन विपरीतं कर्तव्यं
 नैदानो मेवं विपरीतमिति सखोहादैव्यंजितं । ततः सर्वा संकेतेन हीरमागच्छंतं दृष्ट्वा कुंजांतरेण सख्यः पठि
 तवत्य इत्याह । सांज्ञानेदिति श्रीगोविंदपदारविंदं अनुभूतं स्फुटं दायवदामह इति संबंधः । कीदृशं तत् सांज्ञानं
 दायः पुरंदरः गोविंदाभिषेकेण तत्प्रसादनं चांगदस्य सांद्रत्वं जातमिति तथाक्तं । तदादिभिर्दिविषद्वंदैः मु
 कुटं द्रनीलमणिभिः कुत्वासंदर्शितः इदिराज्रमरायत्रतादृशं तत्रे हेतुगर्भं विज्ञापणमाह । जमं दादरादिति ।

अमंदादरादानमैमानभंगानंतरमाहात्म्यज्ञानेजातेआदरेणनमनंतत्प्रसादेनविनानभवतीतितदु
क्त्याभगवत्प्रसादोपि सूचितः। तेननमनेकृतेमुकुटस्थितेद्रनीलमणिसेबंधेनभ्रमश्रीसहिततद्वाहि
तं। पुनः कीदृशंस्वच्छंदयथास्यात्तथाअभिषेकेपूर्वजार्थमंगप्रक्षालनेन। अथवा तत्रैवमकरंदवल्ल
रंयथास्यात्तथागलंतीयामंदाकिनीतयामेदुरंधनंतादृशंबंदाभइतिभावः। अत्रकिंचिद्वाचंतरम
पिव्यज्यतेदिविषयेदेनक्रीडायामपितिष्ठंतीत्यंतरंगसख्योनिरूपिताः। पुरंदरः आदिपदेनब्रह्मरुद्रव
पिउक्तेतेनसालिकराजसतामसगुणरूपसामदामप्रेदेनमानविदारिकाइतिपुरंदरपदेनसूचितं। आवधि त
यानमनेनसांद्रानंदताप्युक्ताआदरेपिततएव नमनेतादृशैः सखीर्चदैः तथाकुतं। तासामानमनेमुक्ताहारादिपत
नान्मकरंदरूपमंदाकिनीमेदुरमित्युक्तं। रसात्मकविलोचनेनविदंतिमिलतिअस्मानुत्तानातिचेतिगोविंदस्तस्य
पदारविदंतापहारकत्वेनविरहजनिताशुभस्कंदायबंदाभे। अतः परमस्मृतामिथ्याः अस्माकमप्यशुभनिवृत्ति
जीतेतिरसात्मकभावेनमनंकृतमिति व्यजितं। एवंश्रीकृष्णागमनप्रस्तावनाकुलाः॥ इतिश्रीगीतगोविंदटीका
यांग्दार्थदीपिकायामंदमुकुटोनामनवमः सर्गः॥ ६॥ अत्रमोक्षदानापीतिकर्तव्यतायामंदः अलसोजातइति
संगतिशालमुक्तं। अतः परंश्रीकृष्णः स्वयमागत्यविनयेनमानंनिराकृत्यत्नापंदूरीकृतवानित्याह। अत्रांतरइ
तिगतस्मिन्ननेरदिनांतेराधामुपेत्यसब्रीउंहरिहरिहतादरतयेत्युक्तापराधेनलज्जासहितंयथास्यात्तथा

प्रियावलोकनेन सानंदं गद्गदं पदं यस्मिन् एवं यथा तथा हरिः इति वक्ष्यमाण उवाच । कीदृशीं मम सृणुः चिकृणुः गाढः
 निराकरणा योऽप्योरोषस्तस्य वशादसीमनिश्वासः मुखे यस्यास्तादृशीं सुमुखी रोषवशादकथनेन सखी कथि
 तं न मनसि घृतमिति सूचितं । असीममितिः श्वासकथनेन क्रोधो वशेन तादृशं मुखं सखीभिः दृष्टमप्यसह्यमिति
 ज्ञापितं । शोभनमुखकथनेन बहिः क्रोधरंतमनो विवृत्त इति ज्ञानं भवति । कथं भूतां इति सखी वदतां । ईक्षितं स
 खी वदनं यथा गतद्युष्माकमेव कार्यं यद्वत्प्रिये रणगतमिति सखीषु क्रोधहर्षसंयुक्ता दृष्टिः कुतैतितथोक्तं । वदन
 मिति पोठक्रिया विज्ञापणं ते सखीसंमत्या वचनमुक्तवान् इति व्यंजितं । स ग्रीउमिति ईक्षितसखी वदनामित्यत्रा
 पियोजनीयं । तेन भर्तुरलोकेन लज्जामभिनीय सखी वदनमीक्षितवतीति सूचितं । तेन च स्मितमपि सूच्य
 ते मुखे अता एव शोभनमुखत्वमपि ज्ञातमिति सुमुखीमित्युक्तं । दिनांत इति रात्रिमारभ्य तावत्पर्यंतं मपि
 यदा मानं नात्यजत्तदा स्वयमेवागमदित्युक्तं । तदेव गीतेन वणयति । वराडारोगेणा अष्टताले । प्रियचारुशी
 ले मुचं मपि मानमनिदानमिति । हे प्रिये त्वंसदाममप्रियैव न तु कदाप्यन्यथापि । तत्र हेतुः चारुशील इति ।
 चारुमनो हरं शीली स्वभावो यस्याः । अनेन यदेव त्वं करोषि तत्स्वभावता एव मणीयमिति सर्वदा प्रियत्वमेव
 ति भावः । एतेन तव मानदशापि मनोहरा पूर्वोक्तवचना न्यपिता दृष्टान्येवः परं मिलनाभावजनितस्वेद
 नो भयो रप्यस्वास्थ्यं तिष्ठतीति मानः समीचीनो न भवतीति तत्त्यागमाह । मुंचेति । मयि मानं मुंच । मयीति कथ

नेनस्त्रिग्रेयत्पुरुषासीतिश्लोकेस्तद्धर्मवत्स्वसंचितं। तातादृशेमानोनेचितइतिमानः। तत्राप्यनिदानंनिःकारणं
 भ्रममात्रेणसर्वकृतमित्यर्थः। अथवाप्रियेचासुशीलइतिमयीत्यस्यैवविशेषणं। तेनस्वस्मिन्नपिताहृग्धर्मवत्त्वात्ता
 दृशेमानोनेचितइतिसंचितं। किंच। त्वंममप्रियाहमपितवप्रियेभवतिः ननिवारयतिचस्त्रिथत्वंगैरेदिसर्वथा
 ननिवारयतिभवत्तत्पुनर्यथा ममदानींतथान्यदेत्याहः सयदीति। सयदितत्कालमिदानीनित्यर्थः। मदनानलो
 मममानसंहरतिः तर्हि किंकर्तव्यंतत्राहः देहिमुखकमलमधुपानमिति। अस्यश्यामकमिबेतितद्रसंदेहि। गावभू
 तस्यैषधदानमेवोचितंनत्वदानमितिभावः। नन्वहंनदास्यामित्वयैवकर्तव्यंतत्राहः वदसीति। मयित्वयाऽ
 पराधरोपः कृतइतिसापराधत्वप्रयात्त्वृतस्तत्कर्तुमशक्यंयतोहंत्वदधीनः अतरत्वेयदिकिंचिदपिबदसित
 दाकिंवावदिष्यतीतिभयजनितंतिमिरंमोहरूपंअतिघोरंमहाकंपादिधर्मसहितंभवति। तादृशमपितवदंत
 रुचिकौमुदीहरति। सास्मितरूपेति। स्मितावलोकनेतवानुरागज्ञानेनभयंनिवर्त्ततेऽरोगोभयप्रतिपक्षइति
 येनिवर्त्ततेः तथापिस्वतः कृतिः कर्तुमशक्येऽतः प्रार्थ्यते। किंचसुबदनचंद्रमाअपिस्फुरन्योऽधरसीध्रुः व
 वचनोद्गारेणेतथाभूतोयोऽधरसीध्रुः तदर्थंममलोचनचकोरंरोचयतितत्पानार्थमुत्कंठाकुलं करोतीत्यर्थः।
 यद्यपिवदनचंद्रस्यावलोकनेलोचनयोः पानंजायताएवतथाप्यधरसीघोरोचयतीतिपदकथनेनवदनचं
 द्रकर्तृकमेवपानेतयोरीक्षिततममितिद्वितीयांतत्वेनव्यंजितंभवति। अतस्त्वत्कृतिरेवप्रार्थ्यते। ननुत्वम
 पराधीनुष्यंनकिंचिद्देयमस्तीतिचेत्तत्राहः। सत्यमेवासीति। यदित्वंसत्यमेवापराधंमयिप्रत्वाकोपिन्यासित

दारवरनरवरशरश्चातरूपंदंडेदेहि। अपराधस्य दंड उचितः। सोमंगी क्रियते। अन्यच्च घटयेति। भुजबंधनं घटय-दृश्य
 स्य भुजबंधनं क्रियता एवेति तत्कुरु- किंच। हे सुदति- शोभनादंताय स्याः सेति रदखंडनमपि जनय- अतिश्रो
 धेन तथा भवति अथवा येन वातवसुखं जातं भवति तदेव रचय मया सर्वमंगी कुर्विति प्रार्थ्यते- नन्वेवं किमिति
 दैन्यं कुरुष्वेव द्वस्तव संतोति चेत्तत्राह ॥ त्वमसीति ॥ यद्यपि संतिबद्धस्तथापि जीवने त्वमेवासि यतो मयि ना
 सां समाजस्थे जीवने त्वस्येव तिष्ठतीति भावः। अन्यथे दानीं नवकोपे जीवने नैकव्यं च न स्यात्। अतस्त्वमेव जी
 वनमिति भावः। न केवलं जीवनमात्रं किंचित् सुभागानां भूषणमपि त्वमेवासि त्वद्विरेके भूषणादिकमपि न रोच
 तइति। ननु तव भूषणरूपा बद्धो न तु अहमेवेति चेत्तत्राह। त्वमसि मम भवजलधिरत्नमिति। मत्संबधि
 नि भवजलधौ लीलासृष्टेरूपसमुद्ररत्नं अनर्घ्यं माणि वयं त्वमेवासि- मध्य नायक मणि रिव शिरोभूषण
 मणि रिव वा अतः सततं सदैव तत्रापीह समये भवतीमपि तस्य जीवनस्य भूषणस्य वा अनुराधिनीनां भव
 तु जीवनानुरोधकत्री भवतु पूर्वमुर्वेकमलरसपानदानेन जीवने देहि नो चेत्त्वस्येव प्रविशति। तत्तत्ताहिं
 गनादिदानेन सर्वमंगिभूषणरूपा भावः पश्चाद्भवजलधिरत्नं भवेति- तत्तु सर्वेपि विराजमानमिति त्वमपि वि
 परीतरसे तथा भवेति भावः सूचितः। एवं यथा त्वं भूषणकर्त्री भवसि तदर्थं मम हृदयमति यत्नं तिष्ठति- सर्वदेन
 त्वयं त्वदेव तिष्ठतीति भावः प्रयत्नं तु यथा मत्तः कश्चन पराध्यानं भवेदिति। एवं सावधानं वेति- कारणं कोपो ॥६५॥
 मयि नोचित इत्याह। नीलनलिना भूमिति। इति बिन्दुदानीं तव लोचनं नीलनलिना भूमपि कोकनदरूपं च

रयतिकोपेनारक्तं जातमिति। तदस्य कोपेन तादृशत्वं न युक्तं। यदि कुसुमशरबाणजनितो योभावः अतः
 रागरस्तेन रजितं करोषि चेत्तद्युक्तं। एतेन नेत्रयोः कोपधारणं न युक्तं किंतु कुसुमशरबाणजनितो भावः
 वधारणीय इति सूचितं। अथवा। इदं कुसुमशरबाणो भवत्यतो लक्ष्यवेधे युक्त इति कथं क्षबाणेन न मारयि
 ध्यामिति मालक्षीकृत्य तादृशभावेन रजयसि अनुरामयुक्तं करोषि उज्जलस्य सीत्यर्थः। एतदनु रूपं कोपेन
 तथाकरणमनुचितमिति भावः। अथवा अपराधिनमेनं मारयिष्यामीति कुसुमशरबाणभावेन कोपेन
 पि मालक्षीकृत्य रजयति तदा कृष्णां मां मेवरंजयसि कोपेनापि मयि दृष्टिकरणममानुरंजय मेवेत्येतदनु
 रूपमित्युक्तं। एतेन कोपेनापि मयि दृष्टिं कुर्विति सूचितं। किंच। इदं ग्विद्यचचनश्रवणेनेष त्स्मितमुखी
 दृष्टिचकारितितदाप्रियः किमेतानि भूषणानि विपर्यस्तानि तानि यथास्थानं भूषितानि कुर्वित्याह। स्फुरति
 तव कुचकुंभयोरूपीरमणिमंजरीमणीनां कांति छटा प्रसंगिता सा मंजरी वभातीति तद्युक्तं। तादृशी स्फुरतु
 तत्र स्फुरती तव हृदये देशं रजयतु तया शोभयारंजितं भवत्वित्यर्थः। अन्यच्च। रशनापि तव धनजघनमंडले
 रस्तु मधुरं कुजतु प्रयोजनं मन्मथनिदेशं घोषयतु मन्मथज्ञां घोषयतु युद्धार्थं सज्जीभवतेति तवा
 मानि प्रतिवदत्विति भावः। एतेन कुंभयोरूपीरमंजरीमंजरीपरिघतापलाकरवारशनाउद्दीपकवादिभ्रंम
 न्मथो राजा तदा जयायुद्धं कर्तव्यमिति सूचितं। अत्रान्यदपि व्यंजितमुच्यते। कुचकुंभयोरूपीरमणिमंजरी
 रूपः सनस्वस्वरूपमेव तत्र स्फुरलुतेन तव हृदये देशोप्यनुरक्तो भवत्विति। अग्रे स्पष्टमेव। किंच। अन्यत्स

वेतिष्टुतवदासीनांयत्कार्यतदर्थमपिप्रामाज्ञापयेत्याह॥ ॥स्थलकमलगंजनमिति॥ ॥हेमसृणवा
 णिमसृणासस्नेहाबाणीयस्याचदेतिसूचितं। किंतदित्याकोक्षायामाह। तवचरणद्वयंसरसंलसन्नजलकं
 गायस्मिन्तादृशंकरवाणि। इदानींपदपल्लवेतन्निष्ठंवर्ततइतिदास्यातत्कस्यैजतःसेवकत्वेनमाभे
 वापज्ञायतत्करणइतिभावः। चरणस्यशोभोत्रेणकरसंबंधजनितसात्विकादिभावविभक्त्यान्मानधर्माःस्वतए
 वनिवर्तिष्यंतइतिहृदयं। अग्रिमधर्ममाहविशेषणैः। स्थलकमलस्यगंजनंजलककरचनानंतरंसेकेतस्थल
 गमेनेतस्यगंजनंभवति। तथाशोभतइत्यर्थः। पुनर्ममहृदयस्यरंजनंरंजकंसंबंधविशेषणवाक्याभ्यंतरंतथेह
 र्थः। अताएवरतिसमयेपरमशोभांप्रापयतीतितत्करणोत्कंठोत्तरलतानिरूपिता। किंच। अन्यदपिकिंचि
 त्प्राथ्यते। योचकप्राथितंमहत्तदयंभवति। तत्राप्युदारस्येत्याह। स्मरगरलखंडनमिति। त्वंममशिरशिष्य
 दपल्लवंदेहिदानंकुरु। कीदृशमुदारं। परमदातृत्वगुणसहितंएतेनपदपल्लवस्तदानोन्मुखत्वमेव
 लुब्धामभवसितदनुरोधंकरोषितभोचितमितिभावः। किंच। पदपल्लवस्तमकरस्यशोभितुः। अग्रप्रसर
 णिवास्ति त्वंमुखेननिषेधंकरोषितभोचितं। एतेनमानःशिथिलेजातइतिसूचितं। ननुकिमेतावदन्येनया
 चनाक्रियतेतत्राहविशेषणं। स्मरगरलखंडनमिति। स्मरगरलस्यखंडनकारकइदमेवेतितथाप्राथ्यते। ए
 वंसतिदययायथापल्लवादिनामंत्रं पठित्वाविषमुत्तार्यतेतथानूपुरादिरणितसहिततत्पल्लवंशिरसि
 धृत्वाएतद्विषमुत्तारणीयमितिभावः। किंच। ममशिरसिमंडनरूपमपीदमेव। मंडनार्थपल्लवंशिरसिधृ

यतै तथा स्यापि पल्लवरूपत्वेन धारणेन त्वदीयस्य मम परमसौभाग्यं प्रविष्यतीति भावः । शिरोमंडनं तु सौभाग्यं
यद्योतकमिति तथोक्तं । अन्योपि हेतुधारणे । ज्वलतीति । मयि दारुणमदनकदनानलः ज्वलति स्वयं ज्वलन्
मां ज्वालयति । पदपल्लवोरसामक इति तस्य धारणे तदनलशान्तिर्न विष्यतीति भावः । किंच । वनमालः पल्लु
वै नैव शान्तिः क्रियत इति । अतएव वनानलद्योतकं कदनपदमुक्तं । अरुण इति पाठे तापकत्वादारुणः सूर्य
तदा पल्लवेन छाया भवतीति नेतापशान्तिरुचिता । किंच । मदनलभ्यात्तव पदधारणं गतस्थे मे तत्पल्लवच्छा
ययारक्षाकर्तव्येत्यपि सूचितं । अतएवाग्रे वदति । हरलुत्तदुपहितविकारमिति । तेन उपहितो यो विकार
स्तं हरतु । तस्य हरणं तत्छायेव भवतीति तथा प्रार्थ्यते । एतेन परमदैन्यं सूचितं । एबंदैन्यं दृष्ट्वा चारुशील
तया कोमला जातेति गीतमुपसंहरति । इति च दुलचादुपदुचारुमुखैरिण इति । मुखैरिणः रसप्रतिबंधक
मानविवारकस्थराधिका मधिकृत्य यद्वचनं जातं तदिति एतावदित्यर्थः । इति प्रकारं कंवा । तत्कीदृशं च
दुलं लावण्यसहितं सरसं चादुप्रियं पदुसमर्थं अन्येन दूषयितुं न शक्यं चारुमनोहरं श्रवणं भावणं सर्वद्वि
याणां स्य स्मिन्नासक्तिजनकं । एतेन तादृशवचनामृतप्रवेशेन द्रवीभूतांतः कारणदेहप्राणेंद्रियाजाते
तिसूचितं । तादृशं तज्जयतीति संबधः तदेव पुनः प्रभावतीरमणो योजयदेव कविस्तद्धारत्याभणितं ।
अथवा यदि भातिसर्बदाचरणाविदमाश्रित्यतिष्ठतीति पद्मालक्ष्मीतद्वतीराधातस्यारमणः यथैव त

न्मनोनुरंजनंभवति। तथैव रमणकर्त्ता श्रीकृष्णः सा एव जयदेवकविः तत्कृतिकरणे स्वयमेव तदंतस्थि
 तो जातस्तद्विष्टो वा तस्य याभारती रसात्मिका वाणी तया भणितं। एतेन साक्षाद्भीकृष्णेनैवैतद्भणितं न
 तु जयदेवेन तिसूचितं। अन्यथा साक्षात्प्रभुविषये एवं निरूपणे जीवस्य काशक्तिरिति स्वरूपत्वात्। किंच
 जीवस्य ज्ञानेनैवाणीकथं निःकर्तुं समर्थो भवतीति। तादृशं अतिशान्तं परमानंदरूपः रसात्मकस्य प्रभो
 रीदृग्रूपमेव परमानंदजनकमिति सर्वमनवद्यं। अन्यथा रसात्मकं नैव न स्यादिति भावः। अतः परं मोनेत्य
 क्तेऽपि इतरसंबन्धगोधवत्त्वादेनेन सह संगं न करिष्यामीत्याग्रहवंती प्रत्याह। परिहरेति हे प्रणयिनि मयी
 त्यस्यैव विशेषणं वा। कृतरातं को भयं येन तादृशमयि अन्यत्र गत इति शंको धरिहरत्येतैति भावः। यतो
 ह सर्वदा तत्तः स भय एव तिसृमि अतो न्यत्र गमनं संप्राप नैवनेति सूचितं। किंच। अन्यत्र गमना संप्रवे
 ष्योऽपि हेतुः प्रणयिनीत्युक्तः तेनेषदपि त्वत्कोपेत्वं ममि मम जीवनमित्युक्त्वा जीवना न्यथावस्था संप्र
 वाकुतोगमनं संप्रभवतीति सर्वथा शंकां न कर्त्तव्येति निरूपितं। वासनापिन रसणीयेति क्रियायां परी
 त्युपसर्गोक्तः। किंच। सर्वथा शंकाभावे अन्यामप्युपपत्तिमाह। त्वयेति। धनौस्तनो जघने च यस्यास्ताह ॥६७॥
 इत्यात्वया आक्रांतं स्याते मच्चित्ते औदौ स्वांतमेवातिस्फुल्लं न च धनस्तनजघनया त्वया क्रांतं अत एव तस्मि
 न्परानवकासि निसृजति अन्यप्रवेशावकाशाभावयुक्ते स विवितनोरन्यः प्रमातरं न कोपि बिभ्रति। यस्य

तनुस्तादृशः कोपिनविशति। वितनुत्वात्तस्य प्रवेशः। अतएव सधन्यो जातः यत्र तव वासस्तत्रैव तस्येति धन्य
त्वं तस्योक्तं। अतनु प्रवेशेन तत्कृतपीडापि सूचिता। अतो हे प्रणयिनि तत्कुक्ते मयि कृतपरिंभारं भवि
ष्यतां विधेहि। मया यरीरंभारं भः क्रियते त्वयापि विनयेन क्रियतामिति भावः। सप्तम्यन्ते। परीरंभारं भ
इति विशेषणं। मयि विधेयतां विधेहि इति संबोधः। एवमुक्ते सप्तकुटिबंधं संकुचन्नासापुटं स्फुरदधर
दंशोत्तरलिखदन्तं उल्लसद्भ्रमरं संप्रभाकुलसज्जितं बिलोचनां तवाणं यथा स्यात्तथा बिलोकायं तीं प्र
त्याह। मुग्ध इति हे मुग्ध सुंदरि मे तदपि परममनोहरं भातीति मायि निर्देयं यथा भवति तथा दंत
दंशं विधेहिः यथेदानीमनुकरणं क्रियते एवं करणे चेदाकाशो तदा तथैव विधेयं। किंच। अन्यायपि
दार्ढ्यं बंधनिबिडस्तनपीडनानि विधेहि। अपराधिनः देये देउ मृतानि क्रियंता एव। एवं करणे यथा
तव कोपप्रचंडता भवति संबोधनं। किंच। एवं करणे चेत् तस्मै तौषस्तदा तानि विधाय मुदमुद्गः
प्राक्कहि। एवकारेण त्वमेव विधेहि नान्यः कश्चनेति ज्ञापितं। तत्पुनः शीघ्रं कुरु। अन्यथा त्वदीयमा
अन्यो मारयतीत्याह। नयंच बाणेति। एते असवः पंचबाण एव चेडा लोभिलः निर्देयकर्मकरणा
च्छेदालत्वमुक्तं तस्य कोउदलनात् न प्रयांतु। मागच्छंतु। समारयतीति तद्दृष्टेन त्वदीयस्य प्राणानां
प्रयाणनोचितमिति भावः। आक्क हीति प्रयातीति पाठत्वे मेव दंडं कुरु नो चेच्छेदालो मारयतीति प्रा

णाः प्रयातिततत्तनयुक्तमित्युक्तंभवति । किंच । त्वदीयस्य त्वत्कृतदंड एवोचितः न त्वन्यकृतपीडस
 पिसूचितं । एवं प्रियवचनश्रवणेन कुटिलक्रमं गाडंबरं कृत्वा वलाकयंती प्रत्याहुः । शशिमुखीति
 । चंद्रवत्तन्मुखदर्शनेन शशिमुखीति संबोधनं कृतं । हे शशिमुखीति वेयं भं गुरावक्राफ्रयुवज
 नाः स्तरुणी जनाः तेषां मोहाय कराका कुराया मा कालरूपा वासपीभुजंगीं भ्राति । त्वं शशिमुखी
 तव मुखचंद्रा मृतपानाय चलंती कालभुजंगीयं न तु फ्रः । यथा भुजंग्यादंशे मोहो भवति तथा कुटि
 लयाफ्रयाऽवलाकने तस्तरुणिनामपि नायिकाभावनिवृत्तिपूर्वकं नायकभावोपपत्तौ तन्मिलनाभावज
 नितान्त्यो मोहो मूढा जायते पुनस्तस्तरुणस्य भ्रममिति युवजनमोहतिपदेन सूचितं । सा मान्यतो युवजनां मो
 हस्यवक्तुमनुचितत्वात्तथोक्तमिति भावः । तत्राप्यवलाकनमात्रेण मोहं स्तनोपिविशिष्टं ततो मोहनिवृ
 त्त्युपायमाह । तदुदितं । तदुदितं यद्वयं त्वत्संगाभावजनितविरहातिरूपे तस्य भ्रजनाय यूनां प्रत्येकं
 तत्तद्भावरूपाणां त्वदधरसीधुमुधेव सिद्धमंत्रः नान्यउपाय इत्यर्थः । एतेन तासां मपि भावनायां यदित
 त्मुद्रासंबंधं तदा ता पश्यां त्यास्वभावस्फूर्तिर्भवति नो चेन्मोहो देशेषति एतिर्त्तिहि मे दीयो मोह एतन्मंत्रेण वि
 ना कथं निवर्त्तत इति समंचोदय इति व्यजितं । अथवा । अत्र भ्रातीति वर्तमानप्रयोगेणैतत्समयेऽन्याव
 लाकनाभावात् युवजनपदेन तादृग्धर्मयुक्ताः सखीजना ज्ञेयाः यद्यपि सखीनामेतदाकांक्षापिमनसि

कर्तुमयोग्यातथापितासामाकांक्षाभ्रैवमोहंकृत्वासंपादयतीति न तासां दोषः अग्रे पुनः तत्सु धैर्यं
सिद्धमेव इति। स्पष्टमेव। सुधारूपत्वाज्जीवयति। साधुरूपत्वात्सर्वविस्मारयति सर्वदा स्वस्मिन्नेव तृष्णा
चजनयतीति भावः। एवमप्यनुत्तरे प्रार्थयति। व्ययतीति। हेतुत्वमपि दुःखेनातिक्षमा जातेति तत्
थासे बोधनं। अत इदं वृथा मौनं निराकरणमवचनमाव्यथयति उपप्रयोः पीडाजनकत्वादनुचिन्त
मिति भावः। हेतुरुणि। तारुण्यजनितमधुरालापलावण्यबैदग्ध्यप्रागल्भ्यादिरमणीयत्वं मधुराला
पैः पंचमं कोकिलस्वरं प्रपंचय। विस्तारय। दृष्टिभिश्च तापं विनोदयदूरीकुरु मुहुर्मुहुर्विलोकनार्थं व
हुवचनं। प्रतिक्षणं विलक्षणं भावैर्वा विलोकनाद्बहुत्वं। प्रतिक्षणं विलक्षणं भावैर्वा विलोकनाद्बहुत्वं
हसुमुखि शोभनं मुखं यस्यास्तादृशमयि विमुखीभावं तावद्विमुच्य। तावदित्यावन्मम सुधादानेन
जीवनं संपादयसि। इदानीमौषधार्थं मागतं मानमुच्यतामगमाकुरु। हे मुग्धे अतिशयस्निग्धो हंत वप्रि
यः स्वयं उपस्थितः अहंते पीडाधिक्यज्ञापनाय स्वयंपदं। अतः परमपि चेत् मामुपेक्षसे तदा प्रिय
पीडाविचाराभावाप्रियत्वनिवृत्त्या मुग्धैव मूढैवेति ज्ञापनाय तथा संबोधनं। नमुच्यसि चेत् परम
सौंदर्यसुभगैवेत्यपि जापितं। एतावदुक्ते स्मितयुक्तमानेन दृष्टमिति तन्मुखमेव कामरूपत्वं न
वर्णयति। बधूकयुतिबोधवइति। हे कुंदाभदंति स्निग्धरूपत्वात्कामरूपत्वाच्च तथा संबोधनं हे प्रिये तव मुखं

कामरूपमेवेत्यत्रेहेतुमाह। सतुपुष्पायुधस्तान्यपि पंचैवेति गणयति अयं तेऽधरो बंधकयुति बांध
 व इत्येकमायुधं। इदानीं स्निग्धः गंडोऽपि मधुकण्डुविरिति द्वितीयं। स्निग्धत्वेन पांडुत्वनिवृत्तिः सूचि
 ता। लोचनमपि नीलनलिनश्रीमोचनं जातमिति तृतीयं। पूर्वतुकोकनदतुल्यत्वमुक्तं सांप्रतंत
 न्निष्ठस्यासर्वाणि स्वभावं प्राप्तानीति सूचितं। पूर्वी विरहतायेनाधरोऽपि जनिता पांडुना स्थिता तन्नि
 वृत्तिः बंधकयुतिकथने नोक्ता। गंडेरुक्षता स्थिता सोऽधुना स्निग्धः मधुकण्डुविश्रुतः। लोचनमपि
 पूर्वकोकनदरूपेण धारयतीत्युक्तं सांप्रतं नीलनलिनश्रीमोचनमिति स्वाभाविकस्थिति रूक्ता। चकास्ती
 तिक्रिया सर्वत्र योज्या। किंच। नासा च तिलप्रसूनपदवीमन्वेतीति तुरीयं। एतेन नासाया अपि स्फुर
 णादि धर्माभावात् समतानिरूपिता। कुंदाप्रदंतीति पंचमं। इति हेतोः पंचबाणः कामः त्वन्मुखसेवत
 इति स्फुटं। एतेनैतन्निखिलशोभादृष्टा सोऽपि मुग्धो भूत्वा अत्रैव तिष्ठतीति ज्ञापितं। अतएव त्वन्मुखसे
 वया विश्वमत्र ह्यं सखीजनरूपं विजयते त्वन्मुखदर्शनेन सर्वासां पुंभावस्य जातत्वात्कामातिजोतेति ॥६६॥
 भावः सखीनामप्येवं भावस्तदा मां जयतीति किमाश्चर्यं। त्वां जेतुं न शक्नोतीत्याश्चर्यं। अतए
 व सेवां करोति। किंच। सतुपुष्पायुधस्तान्यपि पंचैवेति मां जेतुं न शक्नोतीति जयति तत्प्रापय
 त्वन्मुखसेवयैवेति प्रायः पदमुक्तं। एवं मुखे सकामत्वं द्योतितं। चंडीति संबोधनं पूर्वधर्मस्मार

कलेन परिहासकशने । इदानीं सकामत्वेन सकलां गानि स्वभावानुसूपधर्मणि जातानि तितथा वर्ण
 यति । दृशाविति । हेतुनि पृथ्वी गता लंबिबुधयौवनं विबुधानां संबन्धयौवनं बहसीति आश्चर्यं पृथिव्यां
 तदसंभवात् । अथ च विबुधाः रसज्ञास्त्रोक्तनिखिलधर्मज्ञातारः तत्संबन्धयौवनं रसज्ञास्त्रेयानिलक्ष
 णान्युक्तानि तन्निखिललक्षणयुक्तं यद्यौवनं तद्वहसीति निरूपितं । तानिलक्षणा न्याह । दृशौ तव
 मदेन रसजिता लहं देन अलसे मदालसे स्तः । वदनं इंदुमत्यास्पदं । इंदोर्मतिः । अयमिंदुरेव तिव
 दनेन याद्रुमतिस्तस्या आस्पदं स्थानं बधनामिंदुभ्रममेव जनयतीति भावः । गतिश्च तव जनस्य ताव
 कस्य मनोरमयतीति । विलासगमनं सूचितं । तवोरुद्वयं च विधुरं भं विधुतारं भायेन तादृशं । एते
 न रसात्मकत्वं सौंदर्यं रतिमुखदायकत्वं च द्योतितं । रतिश्च तव कलावती विविधबंधकलायुक्ता तव
 भ्रुवोरुचिरात्रित्रेया लेखा तद्रूप इव । एतेन सर्वं रसात्मकत्वं रसोद्दीपकं चेति निरूपितं । मानं निवृत्ते
 रसात्मकधर्माः प्रकटजाता इति भावः । किंच । अतश्चिदर्थत्वादाश्चर्यं निरूपयति । तथा हि । पृथ्वी गता
 विबुधयौवनं देवसंबन्धयौवनं बहसीत्याहो आश्चर्यं । तत्राह । दृशौ तव मदालसे । मदालसा
 नाम्नी काचिदप्सरोविशेषा । तथा इंदुमती नाम्नी च काचिद्देवांगना । तथा मनोरमापि काचिनसै
 वरं भाप्रसिद्धा । रतिस्तु कामस्य बधूः चित्रलेखा तु प्रसिद्धावेति । एतेनैतादिव्यांगनाः रूपेण सगव

स्ताञ्जपि एकैकेन बागेन जिता इति तवातिशयसौंदर्यद्योतितं। तादृशीत्वं मम प्रियेति स्वस्य धन्यत्वं
 सूचितं। एवं प्रसन्नतया रसाविभक्तिजाते तदंतरे कुजोतरेण काचित्सखी श्लिष्टार्थे पठितवतीत्याह
 प्रीतिव इति हे सरस्वः हरिः सर्वदुःखहर्त्ता विः युष्माकमपि प्रीतितनुतींद्रं करोत्वित्यर्थः। तकिमित्येका
 क्षायामाह। कुबलयपीडेन गजेन साद्धं संभेदेवान्सगतवान्। यथा सिंधुना सिंधु
 रुद्धे लितः संगच्छेति तथा संगतवानित्यर्थः। कथं भूतेन तेन। राधापीनपयोधरयोः स्मरणकृतं
 भौयस्य तादृशेन गतेन तत्पयोधरस्मरणेनैव तत्र संभेदे कृतवानिति सूचितं। तेन संभेदेन यस्मिन्
 दरो तत्स्य श्रीजनिक सात्विकभावेन खिद्यतिसति पुनः क्षणं मीलति सति आनावस्थां प्राप्नोति स
 ति। तेन राधाविषयिणी श्रीकृष्णप्रीतिरेव स्तुतिसूचितं। पश्चाज्जा भद्रवस्थायां क्षिप्तः देवनिक्षि
 त्यो द्विपोयेन तादृशे सति जितं जितमिति कंसस्य न्यामो ह कोलाहलो भूत। कुबलयपीडे ह ते जितं जि
 तमिति कोलाहलः कंसस्य न्यामो ह कारको जात इति भावः। तादृशो हरिर्गुणानि दुष्टनिवारणे नष्टक
 रोत्विति व्यंजितं। किंच। न्यदपि किंचित् सूचयति। तथा हि। कुबलयवत् जापीडः आसन्नतात्पीडनं
 यस्य अथवा तद्वदपि ज्यतेन साद्धं यथा गजेन कुबलयस्यापीडनं क्रियते तथा कृत्वेत्यर्थः
 तादृशेन राधापीनपयोधररूपेण स्मरणकर्त्रापि बौद्धभूतस्येत्यर्थः। तादृशेन कुंभेन त्वत्कुच

कुंभेनरणरतिसंगेरसेभेदवान्सूगतवान। पुनः संभेदक्षणे स्थितिसतिरसाविर्भावेनस्वेदयुक्ते
सतिक्षणं पुनः ध्यानदशायानेत्रनिमीलतिसतिअथानंतरंक्षिप्तः द्विपोयेनविहारेजेंद्रइवली
लोक्तवतिसतितत्कृणात्कंसस्यभारकत्वेनतद्रूपस्यव्यामोहकोलाहलोभूत। तत्कीदृशइत्यप्रा
ह। जितंजितमितिअलंअलमि। एतेनकामोजितः सनमूर्खितोजातइतिभावः। तादृशोहरिः वःसं
जनानां प्रीतिंवनुतां तादृशानुभवेनपरमसंतोषकरोत्वितिस्वामिनीसंगमलीलायाः कामजयस्वव
प्रस्थावनाकृता ॥ ॥ इति श्रीगीतगोविंदीकायांगूढार्थदीपिकायां मुग्धमाधवेनामदशमस
र्गः ॥ १० ॥ श्रीमत्प्राणप्रियाप्रसोदजातेनवीनमेवसौंदर्यजातमितिमुग्धलंलक्ष्मीपतेरपित
ह्यासादेनसौंदर्यातिशयइतिज्ञापकमाधवपदं। अथसमानानंतरं क्रीडोपक्रमंसखीप्रस्ताव
यतीतिनिरूपिता। सुचिरमिति। सुचिरंबहुकालपर्यंतंअनुनयेनमृगाक्षींअन्यसंगशंकयाच
कितंनयनो। सहजसुभमत्वेनवातादृशीं। प्रीणयित्वाकृतः वेषः रत्नधरयेगिभावात्मकस
कलंभूषणादिष्टंगारेयेनतादृशकेशेवअतिमृदुलसूक्ष्मवरोष्णीषांतर्गतकेशकृतसौंदर्यद्यो
तनार्थकेशवपदं। तादृशकुंजशय्यांगतवतिसति। इहापिदृष्टिमोषेप्रदोषेस्फुरतिरचिताः रुचि
राः मनोहराः प्रियस्यप्रियभावुकाः भूषाययातादृशीपुनः निरवसादामतः कालुष्यरीहतांता
दृशीराधाजगद। तदेवगीतेनवर्णयंती। मुग्धमधुमथनमनुगतमनुसरराधिकइति। इमुग्ध

॥७१॥ परममनोहे मधुमथनं मधुनामदेनवगजेन्द्रइवरतिरणमथनं करोति । अथवा मधुः प्रतिपक्षः
 कामः तं ममोतीति कामजयाद्यतमित्यर्थः । अथवा विविधश्लेषणश्लेषितत्वेन नवोत्सदनेक
 चित्रकुसुमशोभाशोभितं बसंतस्वशोभयातिरस्करोतीति तथा । तादृशं मधुमथनं हेराधिकेत्
 मनुसर । समधुमथनत्वं मधिराधिकातदाराधनयोग्यारसरूपेत्यर्थः । कथं भूतं तं संप्रति इदानीं
 तव प्रसादानंतरं मंजुलं अतिरमणीयं वंजुलसीमनिवेतं समाग्रे क्रीडाकुंजे तत्र के सि शयनं
 अनुयातं प्राप्तं तादृशं ज्ञात्वा त्वमप्यनुसरः अयमभिसारसमय इति । ननु खं किमेवं प्रेरय
 सितत्राह । विरचितचाटुवचनरचनमिति । विरचिताचाटुवचनरचनायेतः पूर्वत्वा मेव बहुधो
 क्तवानगच्छन्तुनः मां प्रत्यपि दैन्येनोक्तागत इति । पुनः कीदृशं तव चरणैरचितप्रणिपातः । ए
 वप्रणिपातं कृत्वा संप्रति वंजुलकुंजे गतमिति संकेतस्थलं पूर्वानुभूतं सूचितं । एवं संकेतस्थ
 लं सूचयित्वा तर्थागमनार्थमुदीपयतीत्याह । घनजघनेति हे घनजघनस्तनभारभेरा निबिडजघ
 नस्तनभारं भरतीति तथादरः ईषन्मथरः यश्चरणयोर्विहारः विलासगमनंतत्तु उपेहि । संकेतार्थं विला ॥७१॥
 सगमनं कुर्वित्पावः । ततस्तादृशं विलासगमनेन मुखरितः मणिमंजीरोयस्मिन्नेवं यथा स्यात् तथा
 मरालानां निवारं न्यक्त्वा विंध्यहि । पूर्वगतौ मथंरत्वं विलासगमनार्थं । तत्र च दरत्वं शीघ्रगमनार्थं प्रणिमं

जीर रणितार्थयोक्तं मंजीराणामपि मुखरी तदूरादेव प्राणप्रिया गमनज्ञापनार्थं तद्वर्णेन तदुक्तं ग
तरलस्य तत्सत्कारार्थं कपुरकारार्थं चोक्तं किंच मरालानां त्राह्येति मधुरः गमनप्रपितश्च। तदुभयमंजी
राणां कृणितेन तत्स्वयमेव लज्जिता भविष्यतीति भावः किंच इदानीं प्रियस्तव मंजीरानुकारित्वेन मराल
कूजनं शृण्वन् तदा गमनं प्रतीक्षते तदुभये साक्षान् मंजीर रणितश्रवणेन तत्कूजनं कण्ठि कटि भविष्यतीति ते
षां न्यक्करो जात एवेति भावः किंच मंथरतायाः दरलमुक्तं तेन मरालीकराचित्सहजमंथरगमेनपि प्रियं
दृष्ट्वा तदुक्तं यथा सत्वरंगद्यतितथा त्वयापि कर्तव्यमिति सूचितं किंच अकस्मादाकाशवाणी स्वर्वा
द्युतं सूचिका भवति चेत्सामंगलरूपेति तां दर्शयति। शृण्विति रमणीयतरं अतिशयेन मनोहरं तरु
णीजनानां मोहनं मधुरियोः कामजेतुः रावं विविधबंधादिकला बोधनकं नर्मपरिहासादिरूपंच लक्ष्मि
दानोभयं तव समयः इति कुसुमशरासनस्य यथासनं तस्य वंदिनि प्रस्तावकं पिकनिको भावं भजयितुं
त्र्येहो अन्यचित्ततां त्यज। पिकनिको यत्कूजतितदिमो मेव कामाज्ञां श्रावयति यत्पूर्णगत्वा तन्मुखव
चनामृतपातव्यमिति किंच कुसुमशरासनस्येति कुसुमशरासन इति युद्धार्थं सज्जीकृतधनुर्दंडः का
मोक्त इति तदाज्ञापियुद्धार्थमेवाकारणं सूचयति तनतदर्थं प्रयाणाद्यतस्य तादृशवाणी मंगलरूपा
भवतीति शकुनं द्योतिते किंच युद्धार्थमाकारणे शूरस्य गमनविलंबोपिनोचित इत्यपि ज्ञापयति किंच।

अन्योपि प्रेरयतीत्याह अनिलतरलेति । इदं लतानिकुरंबं अनिलतरलकिसलयनिकरूपेण करेण
 गतिं प्रतिप्रियसमीपगमनं प्रति प्रेरणमिव करोति । हे करभोरुतस्माद्विलंबं मंचा अनिलनकृत्वा
 किसलयानां तलत्वं तत्त्वागमनविलंबाभावाद्यमिव प्रेरयतीत्युक्तं । करभोर्वितियुद्धसामर्थ्ये
 तितमतेविलंबो नोचित इति भावः । एतस्मिन्नंतरे कुचस्फुरणजातमिति तददृष्टावदिति । स्फुरित
 मिति । अन्योक्तं तिष्ठतु स्वकीयमंगलमेव प्रमाणं कुरु अधुनैव स्फुरितमित्यंगुल्यानिदिशति । अमु
 मिति । अमुमेव कुचकुंभं पृच्छकीदृशं मनोहरहार एव विमलजलधारापततितत्र तज्जलभरणाय
 कुंभे उन्मुखः क्रियते । तथा हारजलधाराभिमुखोद्यमपीति सूचितं । ननु किं पृच्छामीत्यत आह स्फ
 रितमिति । त्वपायस्फुरितं तदनंतरंगवशादेव स्फुरितं किं न्यथेति प्रश्नः क्रियतां । अस्माकनुन्वि
 यः तद्वशादेव स्फुरितं तदनंतरंगवशादेव स्फुरितमिति । तत्र हेतुः सूचितहारिपरिरंभमिति । सूचित
 हारिपरिरंभो येन तादृशं । क्रियाविशेषणं वा । कुचस्फुरणं प्रियापरिरंभसूचकं । परिरंभः कामवशाद्
 वभवतीति स्फुरणमपि तद्वशादेवेति निश्चयोः स्माकं त्वमपि मनसि निश्चयं कुर्विति भावः । किंच
 विमलजलधारासाहित्यकथनेन रतिसामधिकः प्रियकृतः परिरंभः सूच्यते । ननु स्वकृत इति । यत
 उच्चितः पाते धाराभवति हारस्योच्चतः पातः कुचकुंभोपरिरतिसमय एव भवति । अन्यथा पा

श्वेतमतेवतिष्ठति। एवं सति प्रियवृक्षः स्थितावहारः सूचितस्तस्यैव कुचकुंभोपरितथासेभ
 वात्। एतेन रतिसमये प्रियघनघटापात्रमाद्विमलहासजलधराज्ञापिता। तन्मुखं कुचकुंभं दृ
 ष्ट्वा तद्रसं प्रणयशीघ्रं गच्छेति भावः। एवं कुचस्फुरणेन तद्रसो न तद्धर्मज्ञापकसरवीचनश्रवणेन च
 तद्वदग्रेयं न च सरसाकृतदृष्टिपातं सलज्जस्मितामृतधारा मनोहरं यथा स्यात्तथा बलोकयंती प्र
 त्याह। अधिगतमिति। अखिलमुखिभिस्माभिरधिगतं ज्ञाते। अथवा अधिगतं समस्तफलं प्राप्तं
 गतावदेवास्माकमेपक्षितं यत्त्वमेवं बलोकयसि। ननु किं तत्राह। इदं तव वपुः अत्यंतमतिर्वि
 चर्नीयत्वेन रतिरसज्जरतिरणार्थं धनुःशरकवचादिसंपन्नं तदनुसृतं जातमित्यर्थः। अतः परं
 णार्थं तव चंडत्वमेवोचितमिति चेडोति संबोधनं। यत एवंपुजतिमतः रसितः रश्नारवावडिंडियो
 यस्मिन्नेवं यथा तथा अतिसरसं मुखं गच्छ। इदानीं लज्जावर्णयन्नावद्योतिकेति अलज्जमित्युक्तं
 सरसमिति रतिसमं रवीक्षणं स्वीकृतमित्यर्थः। किंच। वयं सरस्यः त्वदीया एवेति अस्मात्सकाशात्सा
 न्कर्तव्येति भावः। न हि स्वचरणेण रुरूपयाभ्यां लज्जाकर्तुयोग्याभवति। तत्रापि रणोद्यतस्य शरस
 सर्वथानहितकारिणी प्रेत्युत्तिंडिं मवा दयित्वा युद्धार्थं गंतव्यमिति। तश्च रश्नारवाडिंडिं मवा दयित्वा
 लज्जात्पत्कात्त्वमप्यभिसरति भावः। किंच। इदानीं प्रियस्त्वन्मार्गं प्रतीक्ष्यमाणः त्वद्यानेकपरतिष्ठ

सौतिनिजागमनंदरादेवज्ञापयेत्याह। स्मरशरेति। कामशरवत्सुभगानखायस्येति किंश्रुकाभ्रत्वं
 नखानां ज्ञापितं तोदृशेन करेण सखीमवलं व्यसलीलं यथा स्यात्तथाचलततोवलयकुणितैर्हरि
 वबोधय। ध्यानावस्थां त्याजयित्वा स्वाभिमुखं कुरु। पश्चान्निजगतिशीलनिजागमनस्यशीलं विला
 सरूपं स्वभावं ज्ञापय। युद्धार्थं भयाजगत्तं तथापि सजीभूयतामिति। अथवा। करेण सखीमवलं व्येति
 कथं तेन सखीमभ्रेकृत्य मुदा तथा लंचेति व्यज्यते। एवं गत्वा स्मरशरसुभगानखेन तत्प्रहारेण
 त्यर्थः। प्रथमं ध्यानास्थं तमवबोधय ततो निजगतिशीले मवबोधय। युद्धार्थं भागतमिति। किंच।
 हरिप्रदेनेदमपि धन्यते। हरिः सिंहः यथापूर्वसु सः केनचिप्रहारेकृते उद्धुनिजगतिशीलं पराक्रमं
 प्रकटयति तथा तत्ररवप्रहारेण प्रबुद्धः स्वगतिशीलं पराक्रमं प्रकटयिष्यति नोचे ध्यानावस्थैव स्या
 स्यतीति भावः। किंच। लोकेपि मृगयाशीलः कंचनाछादकमृगो कृत्यसिंहप्रहरति तथा सखीमवलं
 व्येति उक्तं। एवं प्रोत्साहकरणेन भिसरणोघाताजातेति गीतमुपसंहरति। श्रीजयदेवेति। इदं श्रीज
 यदेवभणितं हरौ विनिहितमनसां कंठतटीमधितस्थनु। अविरामं सततं कीदृशं तत्। अधरीकृतहा
 रमिति। अधरीकृतो हारी येन तादृशं। भणितस्य परमाजलत्वात्मुक्ताहारोप्यधरीकृतइति भावः। अ
 वा। भणितस्य कंठस्थानस्थितत्वात्मुक्ताहारस्य ततोऽधः स्थितत्वाच्चाधरीकृतहारमित्युक्तं। कंठतटी

मधिनिष्ठनीत्युक्त्या कंठमाले वशोभाजनकत्वं सूचितं । एतेन भावोत्पादकत्वेन बाह्याभ्यंतशोभा
निरूपिता आतापि हारस्याधरत्वमुक्तं । तस्यांतः शोभाजनकत्वाभावात् । अथवा । अधरीकृतं श्री
कृष्णधरस्वरूपीकृतं हरं मनोहरं लयस्य । तादृशं एतेन साक्षात्तदधरा मृतास्वादानुभावकमिति सू
चितं । अतएवोदासिताः वामाः प्रतिकूलाः कदर्ये विद्येनां गतत्पानमात्रेण सर्वविघ्नकर्तारि निवृत्ताः
तुल्यभावंतीति भावः । सुंदरिपक्षे भणितस्य स्वरूपानुभावकत्वात्पुष्टिभावाविभक्तत्वेन वामाञ्ज
ल्यधरीकृताः । तासां प्राकृतविषयतादृशस्यालौकिकत्वादित्यर्थः । किंच । एतदधिकारणो हरिणो हरि
विनहितमनस उक्ताः तेषां कंठतयो मधितिष्ठत्वितिवृत्त्यभावेन सर्वदापानमुक्तं । क्वचिदुपासितरा
ममिति पाठः तदोत्तरस्तद्भावंतीति ज्ञापितं । एतस्मिन्नंतरे प्रियनिकटादन्याकाचनसखीसमाग
ताः । तदा तां प्रतिसर्किकरोतिति पृच्छंती अभिसारोद्यतो तां वदति । सामां द्रक्ष्यतीति हे प्रिये सा एवं वि
तयन्वर्तते । तत्किमित्याकांक्षायां तद्वर्णयति । सामां द्रक्ष्यत्यनुरागेणावलोकयिष्यति । ततः स्मरकथां
पूर्वानुभूतां स्मृत्वा नुवदध्यति । ततः प्रत्यंगं अलिङ्गनैरादरस्नेहपूर्वकस्वयंकृतैश्च प्रीतियास्यति । त
तारं स्यते रमणं करिष्यति । समागत्येति सम्यगागमनं कृत्वा तच्च परप्रस्नेहेन स्वत आगमनं न तु व
लादिसूचितं । एवं चिंताकुलाः स संकल्यात्मकभावनया पुनस्तामेव पश्यति । ततो वैपते अहम्प

राधीतिकेवाचीदृश्यतीतिप्रयात्कंपते। ततः प्रीतिपूर्वमालिंगनेपुलकयतिस्वात्मानं त्वांचरोमांच
 युक्तकरोति। ततः आनंदति आनंदं प्रीतिरिति ततः स्थितिइति प्रमाणखेदं प्रकटीकरोति अथ वारतांतेजातइतित
 शेते। एवंचोतेजातेजाग्रवस्थाभवतीति प्रत्युद्गच्छति। तवादर्शनेगताकिमिति ज्ञात्वात्वांगरी तुं प्रत्युद्गमनं क
 रोति। तदा पुनरलोभमूर्च्छति। एवं स्थिरमतः पुंजे निकुंजे तव प्रिय अस्तइतिसखी कथितवती। एवं प्रियाव
 स्थाश्रवणे अभिसरणे गूलिकुलांत संभवेन च व्याकुला भालोव्यविलम्बसखी पुनस्तां प्रतिवदति। अक्ष
 रिति हे सखि अभिसारालंकारणाभावेपि विषयव्यवहृतः निकुंजायः यस्मिन् तादृश मार्गे सुदृशां गत्यं गच्छां
 तमेवालिंगिततत्तत्पदार्थरूपी भूयतत्र निधत्तीति भावः। एतेन तदभावे व्याकुलतान कर्तव्या किंतु तस्या
 गमनमेव कर्तव्यमिति सूचितं। एवं त्वं राशो हे नुंवदति। कीदृशीं नो सुदृशां धूर्तानामभिसारसाहसभृता
 मिति। कामिनां संबन्धिन्यभिसारे साहसं बिभ्रतीति ते तु क्षणमात्रविलंबे अन्यत्र गच्छंतीति मया कथं वि
 दपितस्मिन्समये तत्र गंतव्यमेवति महेसाहसं। सत्वरहृदमिति पोठस्फुटमेव एतेन यथातास्तादृशमि
 सारेने पथ्यादिकं न विचारयंति तथा त्वयापि न विचारणीयमिति भावः। अभिसारालंकरणं तु ध्वांते
 नैव क्रियेत इति तदेव निरूपयति। अभिसारेने त्रयारंजनं निक्षिप्यते। उज्ज्वलतागोपनार्थं। तत्स्थानेन
 जनरूपं दृश्यामस्वात्मानमेव व्यक्षिपत। पुनः श्रवणयोस्तापि छगुं छावली क्रियते। तादृकं द्युतिसंवरणा

र्थतत्रापि स्वयमेव तथा । मूर्द्धिमुक्ताप्रसाराद्यालुदनार्थश्यामसरोजदामध्वियतेतत्रापि स्वयमेव
भवति । उदःस्नानरणादिचाकचक्यावरणायकुचयोः कस्त्रिकापत्रकरूपं स्वयमेव तथा । अतः परमंग
दीपि स्वाशिष्टातदाद्यादकलेन नीलनिबोलवच्चारुस्वयमेव नावृणोतीति विशेषेणैवोक्तं । इदं तु धूर्तवि
षये अन्यमभिसारिकाणां व्यवस्थोक्ता । तत्र प्रियस्तु वन्मार्गमव लोकयन् प्रतिमार्गं तिष्ठतीति ध्वांत
वभीलरूपः स एव तस्या नीयो भविष्यतीति प्रत्यंगमालिंगनकथनेन सूचितं । किंच । अभिकरणाद्ये
तदुचितः सर्वेष्वेव कृत एवेति तादृग्वेषवती दृष्ट्वा सखी वदति । धूर्ताभिसारे सुदृशमण्यो निस्ति
पहंजनमित्युक्तप्रकारेण यथा ध्वांतमेव प्रत्यंगमालिंगति । तथाभवत्या अयं वेषः ध्वांतममेवोत्पादय
ति ननु वेषबुद्धिमिति वेषसौंदर्यप्रोत्साहनाय दृष्टं तेनान्यापदेशेन वा ध्वांतनीलनिबोलचारुसुदृशमि
ति उक्तवती एतेनात्यंतरमणीयतरोयं वेषो जात इति निर्भयेन गंतव्यमिति ज्ञापितं । अतः परं यदि वेषो न भ
वेत्तदापि गमने तत्र न काञ्चित् एताह । कास्मीरिति । काश्मीरं कुंकुमं तद्वद्गौरपीतं वपुर्यासां तादृशीना
मभिसारिकाणां रुचिमंजरीभिः अभितः कांति उद्यभिः आवहारे स्वायस्मिन् तादृशं । साकांतिरेखा
कोरणगमने तत्र तत्र पततीति । पुनः कीदृशं । तमालदलवदलैः कृत्या वानीलतमं अति शयेन गाढं
एतत्तमः तासो यत्प्रेमरूपं हेम तस्य निकषस्य उपलतां निकषपाषाणभावं तनोति विस्तारयति । यथा

निकषोपले सुवर्णवर्ण परिक्षार्थं सुवर्णस्थरेखा क्रियत तथा शोभां प्राप्नोतीति भावः । एवं कनकगौरकांति
 स्तवाप्यभिसोरेतासां कांतिस्तथा म्रमेवोत्पादयिष्यतीति सुखेन भयं त्यक्त्वा गतव्यमिति सूचितं । किंच । त
 था साहेसेन गमेन प्रमृणः परिक्षापि भवति तादृश प्रेमव्यतिरेकेण वंगमना संभवात् । अतएव प्रेमहेमेत्युक्तं
 एवं सखीवचना निष्पृण्वतीति निकुंज निलयद्वारपर्यंतं गत्वा प्रियं दृष्टवतीत्याह । हारावलीति । हारावलीमु
 क्तोहारः तरलं कांचनस्य कांचिदाममं जीरेकं कणचातेषां मणिद्युतिभिः दीपितस्य निकुंज निलयस्य द्वारह
 रिं निरोक्ष्य ब्रीडावतीजाता तादृशीं सखीं राधां प्रियां इयं सहचरी इति वक्ष्यमाणमुवाच । अत्र सखीपदेन त
 दानीं सख्या सहसख्यां गीकोरेण ईषद्धुज्जास्मितसाहितां तां वीक्ष्य भाण स्थितेति ज्ञापितं । अतएव तयापि स
 खीमित्युक्तं । तदेव गीतेन वर्णयति ॥ वराडी रागे मये ताले । मंजुतरकुंजतले केलिशयने । प्रविशराधे मा
 घवसमीपमिहेति । किल सरतिरभसहसितवदने । ध्रु । हे राधे माघवेति अभिनववसंतोत्सवरूपत्वेनोद्बु
 द्धुरसात्मकत्वं सूचितं । तादृशस्य समीपं प्रविशहेरतिरभसहसितवदने इह मंजुतरकुंजतले केलिकरणा
 र्थमेव रचितं त्वान्मंजुरत्वं मुक्तं । तादृश्यशयने विलसविलासप्राप्नुहि । इयदवधिलदागमनमेव प्रतीक्ष
 माणं स्थितमिति तत्सकलं कुर्विति भावः । इदानीं केलिशयनस्य मंजुतरत्वं मेव विशदयति । नवलसदिति ।
 नवानिलसंति उद्गमनेन शोभामानानि अश्लोकैर्दलानि तेषां यद्यनवविधरचनया तथा तथा स्थापनं तेन